

MALEBRANCHE'İN OKKAZYONALİZM'İNDE AHLÂK MESELESİ

Doç. Dr. Hasan KÂTIPOĞLU*

Ahlâk meselesi, düşünce tarihinin en çok tartışılan konularından biridir. Ahlâk fenomeni üzerinde ciddi plânda düşünme, diğer bir deyişle ahlâk felsefesi yapma, insanlık tarihine nisbetle oldukça yakın bir zamanın işidir. Çünkü bu meselenin felsefî anlamda bir tartışma ve değerlendirme konusu yapılması, felsefî çabaların belli bir düzeye ulaşmasıyla mümkün olabilmiştir. Bununla beraber ahlâk, filozofların üzerinde düşüncülerinden çok önce var olan bir gerçekliktir. Ne var ki ahlâk, insanlık tarihinde sürekliliğini korumasına rağmen, «ahlâkî» ya da «gayri ahlâkî» nedir? sorularına verilen cevaplar, diğer bir deyişle ahlâkın muhtevâsı, çağlara, yüzyıllara, milletlere göre değişiklikler gösterir. Hattâ tek tek fertlere göre ahlâk anlayışlarına bile rastlamak mümkündür.

Şüphesiz ki her ahlâk anlayışı, kendisinin doğru olduğunu ileri sürer ve bu iddiasını tartışmak bile istemez. Bunların hepsinin birleştikleri bir nokta var ki o da, hepsinin «iyi» ve «kötü» nün ne olduğunu bildiklerine inanmalarıdır. Oysa bunlara «iyi nedir?» diye sorulduğunda, birbirlerinden farklı cevap vereceklerdir: «Haz» dir, «mutluluk» tur, «mutlak kudret sâhibi bir varlığın emirlerine itaat» tır v.s. gibi. Bu yüzdendir ki, daha Antik çağ'dan itibaren filozofların, ahlâkî değerlerin geçerliliği ve sürekliliği meselesini açıklığa kavuşturmak üzere, bu konudaki çabalarının özellikle iki nokta üzerinde yoğunlaştığını görmek mümkündür: Mutlak ahlâk emirleri var mıdır? Yoksa bunlar çeşitli sebeplere bağlı olarak var olup belli bir zaman sonra değerden düşen ve geçerliliklerini yitiren gelip geçici ilkeler midir? Diğer bir deyişle, ahlâk kuralları sonradan mı konulmuştur? Yoksa bunlar aşkın bir gücün, daha doğrusu Tanrı'nın empoze ettiği mutlak ve değişmez ilkeler midir?

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

İşte ahlâk kuralları ve ilkelerinin değişmez ve mutlak olduğu görüşü ile ahlâkî değerlerin zamanla değiştiği ve dolayısıyla izâfî oldukları şeklindeki anlayış, çeşitli belirlenimler içinde, düşünce tarihi boyunca, sürüp gitmiştir. Ahlâk kurallarının Tanrı tarafından konulduğu kabul edilince, onların mutlak ve değişmez ilkeler olduğu da kendiliğinden kabullenilecektir. Bunların daha sonra insan hayatının tabîi bir sonucu olarak doğup geliştiği ve zamanla değişikliğe uğradığı kabul edilirse, hangi sebeplere bağlı olarak doğup geliştiği ve değişikliğe uğradığı gösterilecektir.⁽¹⁾ Nitekim, ikinci yöndeki anlayışlar, ahlâkî bilimsel bir temele oturtma çabası şeklinde geliyor ve ahlâkî değerlerin bilimsel esaslara bağlanabileceği düşüncesine yol açıyor. Buna karşılık, ilimin değerler dünyasını düzenleyemeyeceğini, dolayısıyla, ahlâk kurallarının aşkın bir kuvvetin koyduğu emirlere bağlanması gerektiğini savunan dinî ahlâk anlayışları da varlıklarını sürdürüyorlar.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, düşünce tarihinin çeşitli dönemlerinde ahlâk konusuna filozofların gösterdikleri ilgi aynı derecede olmamıştır. Bir kısmı bu meseleyi sisteminin merkezi hâline getirirken, bir kısmı konuya son derece sathî ya da dolaylı tarzda yaklaşmış, diğer bir kısmı ise pek ilgi duymamıştır. Biz bu makâlemizde, doktrinini değişmez bir ahlâka temel yapma gayreti içinde görünen ve Yeniçağ rasyonalizminin önde gelen temsilcilerinden biri olan filozof Malebranche (1638-1715)'in, Okkazyonalizm'inde, ahlâk meselesine bakışını ve verdiği önemi ele alacağız. Bununla beraber, Malebranche'in ahlâk düşüncesine geçmeden önce, onun bu konudaki fikirlerinin temellendirilebilmesi ve orijinalitesinin tesbiti bakımından, Yeniçağ rasyonalist filozoflarının hareket noktası genel olarak Descartes felsefesi olduğu için, Descartes'in ahlâk problemine yaklaşımını ana çizgileriyle incelemekte fayda görüyoruz.

Descartes, «Felsefenin İlkeleri» adlı eserinde, ahlâkın yerini ve diğer alanlarla ilişkisini şöyle belirtiyor : «Bütün felsefe bir ağaç gibidir : Kökleri metafizik, gövdesi fiziktir; gövdeden çıkan dallar da öteki bütün bilimlerdir. Onlar da belli başlı üç dalda toplanabilir; hekimlik, teknik ve ahlâk. Burada kastedtiğim ahlâk, öteki bilimlerin tam bir bilgisini gerektiren ve bilgeliğin en son basamağını teşkil eden en yüksek ve en tam ahlâktır.»⁽²⁾

Görülüyor ki, Descartes'a göre, ahlâka ancak köklerle gövdeden, yâni metafizikle fizikten geçtikten sonra varılabilecektir. Bununla beraber o, her şeyi ilk nedenleriyle bilmeyi hedef edinen felsefe⁽³⁾ ağacını incelemeye

(1) Geniş bilgi için bakınız : Bedia Akarsu, Ahlâk Öğretileri, I, (Mutluluk Ahlâkı), İstanbul, 1970, s. 1-12.

(2) Descartes, Felsefenin İlkeleri, çev. M. Karasan, 3. baskı, İstanbul, 1963, s. 17.

(3) Descartes, aynı eser, s. 8.

kovulan filozofun, her şeyden önce, hayatının işlerini düzenleyen bir ahlâka daha zaştan sahip olması gerektiğine inanır. Daha doğrusu, felsefe ağacının son ve olgun meyvesi olan yüksek ahlâka ulaşınca kadar, filozofun kendisine, hiç değilse şimdilik ve geçici bir ahlâk edinmesi lâzımdır. Bu, Descartes'a göre, «insanın işlerinde kararsız kalmaması ve elinden geldiğince mutlu yaşayabilmesi» için de şarttır.⁽⁴⁾ O halde, felsefe yapmak için ahlâka ihtiyaç bulunduğu gibi, felsefe de sonunda bizi tam bir ahlâka götürür. Birincisi gelip geçici, yâni iğreti ahlâk, ikincisi ise temelli ahlâktır.

Descartes, «Metot Üzerinde Konuşma» (Discours de la Méthode) adlı eserin üçüncü bölümünde, bu iğreti ahlâkın genel bir taslağını çizer ve belli başlı düsturlarına işaret eder. «Metafizik Düşünceler (Méditations)' de metafiziğinin, «Felsefenin İlkeleri» (Principes de la Philosophie)'nde ise fiziğinin temel ve esaslarını koyar. Daha sonra da «en yüksek ahlâka» bir temel hizmeti yapması gâyesiyle «Ruhun İhtirasları» (Les Passions de l'Âme) adlı eserini kaleme alır. Ne var ki o, tam ve temelli ahlâka varmak üzere yaptığı tasarıyı sonuna kadar götüremez ve bu ahlâkın esaslarını ihtiva eden bir eseri, ne yazık ki, ortaya koyamaz. Her ne kadar Descartes, bunu, hekimlik ve teknik gibi konulardaki incelemelerini, muhâkemelerini desteklemek ve doğrulamak üzere ihtiyaç duyduğu deneyleri yapmak için gerekli maddî desteğe sâhip olmadığından dolayı gerçekleştiremediğini söylüyorsa da;⁽⁵⁾ tek sebep, şüphesiz ki, bu değildir. Onu, ahlâk konusundaki fikirlerini ortaya koymaktan alıkoyan diğer bazı önemli siyâsi ve sosyal sebepler vardır. Nitekim O, ahlâk hakkındaki bazı düşüncelerini, kendilerine aktarmakta sakınca görmediği ve kendisinden bu konuda fikir soran prenses Elizabeth, büyükelçi Chanut ve İsveç Kraliçesi Christin'e yazdığı mektuplarda⁽⁶⁾ kısmen de olsa açıklamıştır. Descartes'ı, ahlâk meselesiyle ilgili düşündüklerini, açıkça söylemekten alıkoyan sebeplerden biri, bu konudaki fikirlerinin kendisi hakkında birtakım iftiralara yolaçabileceği endişesi, diğeri de başkalarının âdet ve ahlâkını düzenleme yetkisini kendisinde görmeyişi; bunun, hükümdar ve yetkili kılacağı kişilere âit bir hak olduğunu düşünmesidir.⁽⁷⁾ Nitekim ikinci endişesi ile ilgili olarak şunları söy-

(4) Descartes, Discours de la Méthode, suivi des Méditations, présentation et annotation par F. MISRACHI, Union Générale d'Éditions, Paris, 1973, s. 51.

(5) Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 19.

(6) Descartes'ın bu konudaki mektuplarından bir kısmını içine alan eser, dilimize, Mehmet Karasan tarafından «Ahlâk Üzerine Mektuplar» adıyla çevrilmiş ve M.E. Bakanlığınca birkaç defa basılmıştır.

(7) M. Karasan, Descartes'tan «Ahlâk Üzerine Mektuplar, 3. baskı, İstanbul, 1966» adıyla yaptığı çeviriye yazdığı «Birkaç söz», s. IV-V.

ler : «Ahlâkla ilgili şeylerde herkes kendi sözüne o kadar inanmıştır ki, eğer Tanrı'nın, halkların başına hükümdâr olarak koyduğu yahut peygamber olarak seçtiği kimselerden başkalarına bu alanda bir şey değiştirmeye izin verilseydi, ne kadar baş varsa o kadar ıslâhâtçı (réformateur) bulunabilirdi».(8)

Bununla beraber, Descartes'in ahlâk meselesine yaklaşımı hakkında, düşünce sisteminin bütünü dikkate alınarak bazı tesbitler yapmak mümkündür. Bilindiği gibi Descartes, iman ışığının yardımını aramaksızın, yalnız tabii aklın ışığı ile hakîkatın ilk nedenleriyle kavranabileceğine inanmaktadır.(9) Çünkü ona göre akıl, «iyi hüküm vermek ve doğruyu yanlıştan ayırdetmek gücü olup, bütün insanlara eşit olarak verilmiştir».(10) Bu sebeple insan, ancak akıl sayesinde, «hareketlerini bilerek yapmak ve bu hayatta emniyetle yürümek»(11) imkânı bulur. İnsan, bu gücü vâsıtasıyla «iyi» yi «kötü» den ayırt edebilecek ve sağlam hükümlere ulaşabilecektir. Bununla beraber akıl, felsefe ağacı örneğinde çeşitli alanlar arası düşündüğü ilişkide de gördüğümüz gibi, bu hedefine, fizik, tıp ve teknik gibi, varlıkların tabiatını kendisine daha iyi açıklayan bilimlerden destek alarak varabilecektir. Bu ise, aklın, ancak bu destek sayesinde etkili bir güç olabileceğini kabul etmektir.(12) Çünkü onun düşüncesine göre, insanın, kendisinin hâkim ve sahibi olabilmesi için, dünyanın hâkim ve sâhibi olması gerekiyordu. Zira, şaşmaz hareket kuralları, ancak, bu dünyanın ve onun özünden çıkan kanunların bilgisi ile sağlanabilir ve temelli ahlâk kurallarına da bu yolla ulaşılabilirdi. Bu ahlâk da, muhtevası Tanrı tarafından bildirilen ve ilâhiyât tarafından Tanrı'ya karşı hareketlerimizi düzenlemek için Tanrı adına öğretilen dinin aksine, insanın tabii mukadderâtını, yani dünyadaki kaderini hür ve tam bir şekilde gerçekleştirme vasıtası olarak, tamamen akıl tarafından kurulacaktır.(13) Bundan böyle insan, tabiat tarafından ezilmeyecek, ona hükmedecek ve ondan yararlanabilecektir. Çünkü insan, düşünme gücü sayesinde, dünyayı fethetme, onu kendine bağlama, onun bütün güçlerini tanımak suretiyle ona hâkim olma imkânına sâhiptir.(14)

(8) Descartes, Discours de la Méthode, s. 90.

(9) Descartes, Felsefenin İlkeleri, s. 8.

(10) Descartes, Discours de la Méthode, s. 29.

(11) Descartes, aynı eser, s. 36-37.

(12) E. Boutroux, Études d'Histoire de la Philosophie, 5. baskı, F. Alcan, Paris, 1925, s. 314.

(13) Laberthonnière, Descartes Üzerine Tetkikler, çev. M. Karasan, 2. baskı, Ankara, 1977, s. XXVII.

(14) Descartes, Discours de la Méthode, s. 91.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Descartes'in, «Metot Üzerine Konuşma» ve «Mektuplar»ındaki ahlâkî düşünceleri, özellikle «Felsefenin İlkeleri» ve «Ruhun İhtirasları» adlı eserlerinde, bilimsel bir ahlâk anlayışı yönünde geliştiren. Nitekim o, «Ruhun İhtirasları»nda, ruh hareketlerinin ilkesini tesbit etmek suretiyle, onu düzenleme ve idare etmenin yollarını göstermek; aklın hâkimiyetini sağlayabilmek için de ruhumuzun hangi noktada mizacımıza, vücut organlarımızın durumuna bağlı bulunduğunu ve onu bundan kurtarmanın yollarının ne olduğunu ortaya koymak için çalışır. Bu yolla ruhun, beden tutsağı değil, yöneticisi olduğunu göstermek ister. Bu bakımdan onun ahlâk konusundaki fikir ve çabalarını, ilmin verileri ışığında, akıl vasıtasıyla iradenin tam bir şekilde tayinini hedef alan,⁽¹⁵⁾ fakat bu hedefine ulaşamamış bir ilmî ahlâk teşebbüsü olarak nitelemek, kanaatimizce, uygun olur.

Hakîkatın araştırılmasında kullandığı metotlarda ve temel felsefî prensiplerde kendisine büyük çapta bağlı olduğu Descartes'in ahlâk problemine yaklaşımını kısaca belirledikten sonra, artık, konumuzun esasını teşkil eden Malebranche'in ahlâk meselesine bakışını inceleyebiliriz.

I — Malebranche'in Düşünce Sisteminde Ahlâkın Yeri ve Dayandığı Bazı İlkeler

Malebranche, ahlâk meselesinin, düşünce tarihi boyunca yüzüstü bırakılmasından ve değerinin bilinmemesinden dolayı sitemde bulunur.⁽¹⁶⁾ Halbuki onun inancına göre, ahlâk, yâni insan ilmi, bizim için ilimlerin en zorunlusu olup,⁽¹⁷⁾ bizzat kendimizde olup biten şeyler üzerindeki teemmül (réflexion)den doğan tecrübî bir ilimdir.⁽¹⁸⁾ Bu ilim, bizim, Tanrı'mıza, hâkânımıza, ebeveynimize, dostlarımıza ve genel olarak çevremizdekilerin hepsine karşı olan vazifelerimizi öğrettiği gibi; ebedî mutluluğa ulaşmak üzere izlenecek yolu da gösterir.⁽¹⁹⁾

Görülüyor ki, Malebranche'da ahlâk, Descartes'ta olduğu gibi, sâdece hâlihazır hayatı düzenleyen tek yönlü bir fonksiyona sahip değildir. Dünya hayatında olduğu gibi, ebedî hayattaki mutluluğa rehberlik etme görevini

(15) E. Boutroux, *Études d'Histoire de la Philosophie*, s. 315.

(16) Malebranche, *De la Recherche de la Vérité*, introduction et texte établi par Geneviève Lewis, J. Vrin, Paris, 1945, c. 2, s. 6 (Bu esere bundan sonra kısa «Recherche» adı ile atıfta bulunulacaktır).

(17) Malebranche, *Recherche*, c. 2, s. 45; *Traité de Morale*, par Henri Joly, J. Vrin, Paris, 1939, s. 52, 55.

(18) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 55.

(19) Malebranche, *Recherche*, c. 2, s. 6.

de üstlenmiştir. Bu bakımdan o, insan ruhunu faziletli kılmak ve dolayısıyla bütün insanlığın genel iyiliğini temin üzere bir ahlâk ilminin teşkilini zarûrî görmektedir. Fakat ahlâk ilminin işi, «ahlâkî»nin ne olduğunu yeniden tesbit ve tayin etmek değil, onu, önceden var olan bir şey olması bakımından, keşfedip ortaya çıkarmaktır. Onun inancına göre, insanların, ahlâkî değerleri sırf kendi zihnî güçleriyle kavramaları kolay olmasa bile, eğer bir takım apaçık ilkeler kabul edilir ve bu ilkeler üzerine gereği gibi düşünülürse, İncil'den öğrenilen ahlâk kadar tam ve kesin olmasa da, onun ahlâkıyla tam anlamıyla uyuşan ve bağdaşabilen bir ahlâka varmak mümkündür. Çünkü, akıl yürütmelerin apaçıklığı altında hakikatleri bulup ortaya çıkaranlara hitap eden «bilgelik» ile anlamını iyice kavrayanlara Mukaddes Kitap aracılığı ile hitap eden aynı «bilgelik»tir.⁽²⁰⁾

Böylece Malebranche, bu ifadeleriyle, ileride daha açıkça göreceğimiz gibi, akılla dinin, diğer bir deyişle, kurallarına uygun bir akıl yürütme ile dinin gerçekleri arasında tam bir uygunluğun bulunduğunu göstermek istemektedir.

Malebranche'ın ahlâk ilminin teşkili açısından en tehlikeli saydığı şey, insanların kanaatlerine kapılıp kalmaktır. Bu ilimde hiç aldanmamak ve apaçıklığı elden kaçırmamak için, kalpleri kötülük ve sefâhetle bozulmuş, zihinleri gururla körleşmemiş insanların, kesinliğinden şüphe edemeyeceği bir takım ilkeler vardır ki, bunlar üzerinde düşünmek gerekir. Bu ilkelere birkaçı şunlardır : Tanrı bütün şeyleri kendisi için var ettiği için; zihnimizi kendisini tanıtmak ve kalbimizi de kendisini sevmek için vücûda getirmiştir. Tanrı, adâlet ve kudret sahibi bir varlık olduğuna göre; insan, ne onun emirlerini yerine getirmeyince mutlu olabilir, ne de yerine getirince mutsuz olur. Tabiatımız bozulduğundan, ruhumuz bedenimize, aklımız duyularımıza takılıp kaldığından; açıkça vazifemiz olduğunu kavradığımız şeyleri bile yerine getiremiyoruz. Bu sebeple insanın bir «kurtarıcı» ya ihtiyacı vardır. Bu ilkelere ilâveten, ayrıca şunlar da göz önünde bulundurulmalıdır : Duyulur şeylerle olan birleşmemizi azaltmak ve akledilir (intelligible) nimetlerle olan birleşmemizi çoğaltmak için dünya işlerinden el-etek çekmek lâzımdır. Çünkü gerçek hazlar ancak bu yolla tadılabilir⁽²¹⁾.

Böylece, Malebranche ahlâkının temel ilkeleri, Tanrı'nın rızasını kazanmaya yönelik, karşılığı ilâhî adâlet gereği ebedî mutluluk ya da mutsuzluk olan, hâlihazır hayattan çok gelecek ve sonsuz bir hayatı hedef edinen dînî bir ahlâkî temellendirme gayretinin ifadesidir. Ruhun bedene, aklın duyulara bağımlılığının «ahlâkî» olanı gerçekleştirirmede yegâne engel

(20) Malebranche, Recherche, c. 2, s. 245-247.

(21) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 245.

olarak düşünülmesi ve bunun için bir «kurtarıcı» ya olan ihtiyacın belirtilmesi, Hıristiyanlıktaki «Asî Günâh» ve «İlâhî İnâyet» fikrinin değişik anlamından başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu ilkeler felsefî olmaktan çok, dînî ilkelerdir.

Ahlâkı böyle değişmez bir takım ilkelere dayandırmakla Malebranche'ın gerçekleştirmek istediği nedir? Bu soruya, kısaca, çeşitli sebeplere bağlı olarak zamanla değişmeyen, dolayısıyla her zaman geçerliği olan bir ahlâkın zarûretini ortaya koymak arzusudur, şeklinde cevap vermek mümkündür.

Her insan, ahlâkın dayandığı bu ilkeleri kendi akıl gücü ile kavrayabilecek bir imkâna sahip bulunuyorsa, niçin, pratikte insanların bir takım ortak ahlâkî değerlerde birleşmesi mümkün olmuyor?

Malebranche, insanların, zamanla değişmeyen bir ve aynı ahlâkî esaslarda birleşmemelerinde birkaç önemli sebep görür. Bunlardan biri, insanın yanılmaya mahkûm bir varlık olması, objeleri belli-belirsiz görmesi ve fikirleri karmaşık şekilde kavramasıdır.⁽²²⁾ Bir diğer sebep de, diğer ilimlerde olduğu gibi, ahlâk konusunda apaçıklık, doğruluk ve kesinliği korumanın pek kolay olmayışıdır.⁽²³⁾ Bu sebeple o, ahlâk ilminde ilerlemek isteyenlerin, insanı çok iyi tanımaları gerektiğini, yeterli dikkat ve çabayı göstermeyenlerin bu konuda başarılı olamayacaklarını söyler. Çünkü bu insanlar, kendi tabatlarındaki zaaf ve eksikliğin farkına varmak için kendi nefislerine, kendi emir ve iradelerini bize içten içe öğreten Tanrı'ya danışmak istemezler. Oysa bu emir ve iradeler, ahlâkın değişmez ve gerçek ilkeleridir.⁽²⁴⁾ İnsanların bu emir ve iradelere, diğer bir deyişle herkesçe geçerli ahlâkî değerlere dayalı bir ahlâk üzerinde birleşmemelerinde bir diğer önemli sebep de ihtiraslardır. Çünkü ihtiraslar, insan zihni üzerinde o derece hâkim olurlar ki, hakikatler konusunda duyular ne derece yanıltıcı ise, iyiliğimizle ilgili konularda da ihtiraslarımız bizi öyle yanıltır.⁽²⁵⁾ İşte ihtiraslarımızın bizi düşürdükleri bütün yanılmaları bulup ortaya çıkarmak, kalbin doğruluğunu yeni baştan kurmak, âdetleri düzenlemek ahlâka düşen bir görevdir.⁽²⁶⁾ Bu yanıltıcı unsurlardan uzak kalınmadığı içindir ki, ahlâk, zamana, ülkelere ve dinlere göre farklılık göstermiş⁽²⁷⁾ ve birbirine taban tabana zıt ahlâk anlayışları ortaya çıkmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, filozofumuza göre, bu farklılık ve ayrılıkların sebebi

(22) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 5.

(23) Malebranche, *Recherche*, c. 2, s. 245.

(24) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 245-246.

(25) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 105.

(26) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 112.

(27) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 18.

şöyle hulâsâ edilebilir : Bu, akla danışmamaktan ve kendini, düşmanı olan muhayyilenin hâkimiyetine terketmekten, varlıklara hâkim olan «değişmez düzen»i kesin ve tabî bir kanun olarak dikkate almak yerine, ihtiraslarımızın tesiri altında bir takım «fazilet» fikirleri teşkil etmekten ileri gelmektedir.⁽²⁸⁾ Oysa insanın, ihtiraslarının tesirinden uzaklaşarak gerekli gayreti göstermek ve akla kulak vermek suretiyle «ahlâkî» olana ulaşması mümkündür. Zira insan, her çeşit zahmetine rağmen, kendi hür çabası ile hakikatın arkasından koşup, onu araştırabilir; dünyevî isteklerine rağmen, kâinâta hâkim düzeni tâkip edebilir; rahat ve huzurunu gerçeğe, zevklerini de düzene fedâ edebilir. Şüphesiz ki aksi de olabilir. İnsanın hâlihazır mutluluğunu, gerçek vazifelerine tercih etmekle yanılığa ve ahlâksızlığa düşmesi de mümkündür. Halbuki Tanrı, adâleti gereği, yaratıkları sevmeye lâyık oldukları ve kendisine benzedikleri nisbette sever; her iyiliğin mükâfâtlandırılmasını, her kötülüğün de cezâlandırılmasını ister. İşte insan, hürriyetini iyi kullanmak suretiyle ona benzer bir duruma gelebilir ve O'nun yetkinliğinden pay alabilir.⁽²⁹⁾

Görülüyor ki Malebranche, ruhun ahlâkî yetkinliğinin ancak Tanrı ile doğrudan bir birleşme ile sağlanabileceğine inanır. Buna karşılık bedenle birleşmesinin ise, her türlü yanılığa, düzensizlik ve kargaşanın sebebi olduğunu söyler; Tanrı ile birleşmesinin gerçekleşebilmesi için de, kendisine zıt olan, yâni beden ve cisimler gibi, şeylerle olan birliğinin azalması gerektiğini ısrarla belirtir.⁽³⁰⁾ Çünkü onun inancına göre, bedenî istekleri yok etmeden ve fedâ etmeden Tanrı ile birleşmek mümkün değildir.⁽³¹⁾

Şu halde Malebranche'in ahlâkî, insanın akıl vâsıtasıyla Tanrı ile ilişki içerisine girebileceği ve O'nunla bir birlik içerisine girebileceği düşüncesine dayanmaktadır.⁽³²⁾

Malebranche'in ruhun Tanrı ile birleşmesinde bir vâsıta olarak gördüğü ve gerçeğe ulaşmak üzere kendisine danışılmasından sık sık söz ettiği akıl, nasıl bir akıldır? Descartes'in düşündüğü anlamda «herkese eşit olarak verilmiş olan iyiyi kötüden ayırdetme melekesi»⁽³³⁾ midir? Buna «hayır» diye cevap vermek zorundayız. Çünkü Malebranche'in akıl anlayışı, Descartes'çi rasyonalizmin sınırlarını büyük çapta aşan bir özellik taşır. Zira

(28) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 18-19.

(29) Malebranche, aynı eser, s. 7.

(30) Malebranche, aynı eser, s. 110, 130.

(31) Malebranche, aynı eser, s. 266.

(32) V. Delbos, *Étude de la Philosophie de Malebranche*, Librairie Bloud-Gay, Paris, 1924, s. 288.

(33) Descartes, *Discours de la Méthode*, s. 29.

onun nazarında insanı aydınlatan akıl, bizzat Tanrı'nın «hikmet» (sagesse)l ve «kelâm» (verbe)ıdır.⁽³⁴⁾ Kendisine sahip olanlar arasında sâbit ve mü-kemmel bir dostluk bağı kuran müşterek bir iyilik olup; tek tek insanla-rın kendisine sahip olmasıyla bölünmeyen, kullanılmak ve yararlanıl-maktan dolayı eksilmeyen ve parçalanmayan bir akıldır.⁽³⁵⁾ Bütün insanların kendisine iştirak ettiği bu üniversal ve değişmez aklın, yanılığın sebebi olarak görülmesi doğru değildir. Çünkü insanı yanılığa düşüren ve baştan çıkaran akli değil, kalbidir. Akla sadâkatle başvuran aslâ yanılmaz. Üniver-sel aklın yanılığın kaynağı olarak kabul edilmesi, aynı zamanda, bir inanç-sızlığın ifadesidir.⁽³⁶⁾ Zira üniversal akıl, filozofumuza göre, ruhun Tanrı ile birleşmesi sonucunda keşfettiği ezeli-ebedî fikirlerin bütününü ifade ettiği için;⁽³⁷⁾ ferdi bir meleke değildir. Her insan farklı özelliklere sahip oldu-ğundan, onları birlikte aydınlatan böyle üniversal bir aklın bulunması zo-runludur.⁽³⁸⁾ Bu anlamda bir aklın varlığı, farklı his ve düşüncelere sahip insanların, aynı ışık kaynağı ile yâni bizzat Tanrı ile münâsebetini sağla-dığı için; aynı gerçeklere ve değerlere sahip olmalarının garantisidir.⁽³⁹⁾ Aksi takdirde, insanların müşterek değerlerde birleşmeleri ve anlaşmalarına imkân yoktur. Bunun sebebini, Malebranche, daha açık bir şekilde şu örnekle ortaya koymak ister : «Meselâ, iki kere ikinin dört ettiğini; kişi-nin, bir dostunu bir köpeğine tercih etmesi gerektiğini görüyorum. Dün-yâda herkesin de benim kadar bunu gördüğünden emînim. Oysa bu ger-çekleri, ne ben başkalarının zihninde görüyorum, ne de başkaları benim zihnimde görür. Öyleyse beni ve zekâ sahibi herkesi aydınlatan üniversal bir aklın bulunması gerekir. Eğer kendisine danıştığım akıl, Çinliler'e ce-vap veren aynı akıl değilse, o zaman benim gördüğüm gerçekleri, Çinli-ler'in de aynı gerçekler olarak gördüğünden emîn olamazdım.»⁽⁴⁰⁾

İşte, Malebranche'in inancına göre, bu anlamda bir aklın îmana da ön-celiği vardır. Çünkü iman, gelip geçici olduğu halde o, sonsuza kadar var-lığını sürdürecektir. Her ne kadar aklın bozulduğu ve hatâ edebileceği, bu sebeple de îmana boyun eğmesi gerektiği, insanın sadece akli ve onun ışığı ile yetinmeyeceği ileri sürülebilirse de, bu doğru değildir. Çünkü bu akıl,

(34) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 1; *Entretiens sur la Métaphysique et sur la Religion, Suivis d'Extraits des Entretiens sur la Mort*, par Paul Fontana, A. Colin, Paris, 1922, s. 57 (Bu esere bundan sonra kısaca «Entreti-ens sur la Métaphysique» adıyla atıfta bulunulacaktır).

(35) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 162; *Entretiens sur la Métaphysique*, s. 80.

(36) Malebranche, *Recherche*, (Éclaircissements), c. 3, s. 115.

(37) F. Boullier, *Histoire de la Philosophie Cartésienne*, 3. baskı, Ch. Delagrave et Cie, Librairies-Éditeurs, Paris, 1868, c. 2, s. 86.

(38) Malebranche, *Recherche*, (Éclaircissements), c. 3, s. 75-76.

(39) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 161.

(40) Malebranche, *Recherche*, (Éclaircissements), c. 3, s. 75.

bozulmaz, aldatmaz ve değişmez. Bununla beraber iman, zekâya götürmesi bakımından ve zekânın bazı temel ve zarûrî gerçekleri kavramasında vazgeçilmez bir unsurdur. Daha doğrusu, sağlam bir fazîlete ve dolayısıyla ebedî mutluluğa ulaşmak için akıl ve imanın karşılıklı işbirliğine ihtiyaç vardır.⁽⁴¹⁾

Şu halde, Malebranche'ın gerçeğin temeli olarak böyle değişmez, ezeli-ebedî, zorunlu ve üniversal bir akıl anlayışında ısrar etmesi, aklın şahsî ve ferdî bir meleke olması durumunda, gerçeklerin de şahsî olacağı, diğer bir deyişle, gerçeklerin fertten ferde değişeceği, dolayısıyla, insanların arasında ortak değerlerin oluşamayacağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Bunun için o, akılla bağları koparılmış bir îmanı yegâne rehber kabul eden fideist anlayışlara, bizzat akılla akıldan vazgeçmenin gerekliliğini isbata çalışmak suretiyle çelişkiye düştükleri gerekçesiyle, itiraz eder⁽⁴²⁾ ve kendi kendine dönmeyen, daha doğrusu akla danışmayan insanın sözde imanının bir değer ve anlamının bulunmadığına işaret eder.⁽⁴³⁾ Halbuki, Malebranche'ın yegâne hedefi, bütün gerçekleri olduğu gibi, ahlâkî değerleri de çeşitli şartlara göre değişmeyen, herkesce kabul edilebilir değişmez ve ortak bir esasa dayandırmaktır. Onun bu konudaki fikir ve çabalarını, yâni onun nazarında ahlâkın belli başlı meselelerini sırasıyla ele alıp inceleyebiliriz.

II — Malebranche Ahlâkının Belli Başlı Meseleleri

A) Düzen Anlayışı :

Malebranche'a göre, sonsuz derecede sonsuz varlık, yâni Tanrı, varlığında, bütün varlıkların fikirlerini ve sonsuz ilişkilerini, yâni nazarı gerçekler olan büyüklük ilişkileri ile amelî gerçekleri teşkil eden «yetkinlik» (perfection) ilişkilerini ihtiva eder. Bunlardan birincileri aynı mahiyetteki varlıklar, ikincileri de ayrı tabiattaki varlıklar arası ilişkileri ifade eder.⁽⁴⁴⁾ İşte insanın bunlardan yetkinlik ilişkilerine yâni amelî gerçeklere ulaşması demek, bir anlamda ilâhî dünyâya adım atması, hattâ bizzat bu dünyanın içine girmesi demektir. Daha doğrusu, değişmez ahlâkî değerlere esas olan

(41) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 20-21.

(42) Malebranche, aynı eser, s. 23.

(43) Malebranche, aynı eser, s. 21.

(44) Malebranche, *Entretiens sur la Métaphysique*, s. 185; *Méditations Chrétiennes, avec une introduction et des notes par Henri Gouhier*, éditions Montaigne, Paris, 1928, s. 60-61.

«düzen» (l'ordre)in kavranması demektir.⁽⁴⁵⁾ Bu bakımdan Malebranche'in ahlâkı, böyle bir «düzen»in varlığı fikrine, bizzat «düzen» fikri ise, Tanrı'da mevcut «yetkinlik ilişkileri» fikrine dayanmaktadır. O, rasyonalizminin bir gereği olarak, yanılmaların en belli başlı sebeplerinden biri olarak duyuları gördüğü için; duyu verilerine hiç güvenmez. Bu bakımdan —Platon'un iki âlem anlayışının tesiri olsa gerektir— varlıkları gerçek anlamda, buldukları şekliyle değil; ancak fikirlerinde, sonsuz ve sınırsız olan «akledilir uzam» (l'étendue intelligible) da bilip kavrayabileceğimizi düşünür. Daha açık bir deyişle, varlıkların ilişkilerini, ilk-örnek (l'archétype) lerini ve idelelerini, bunları varlığında ihtiva eden, «Tanrı'da görebileceğimiz» (vision en Dieu)e inanır.⁽⁴⁶⁾ İşte Tanrı'da varlıklarla ilgili ilişkilerden «yetkinlik ilişkileri»ni görüp kavrayabildiğimiz ölçüde, ahlâkî değerlerin kaynağı olan «düzen»e o derecede nüfuz etmiş oluruz. Çünkü bu kavrayış sayesinde bu fikir ve ilişkiler, ilâhî zekâ ile beşerî zekânın müşterek konusu olurlar. Böylece Malebranche, ilâhî zekânın insanınki ile ölçülemeyeceği ve ilâhî zekâyâ nüfûzun mümkün olmadığını düşünen Descartes'tan ayrılmakta ve bu anlayışı ile insanı, Descartes'tan daha çok, Tanrı'ya yaklaştırmaktadır.⁽⁴⁷⁾

İlâhî yetkinliklerin akledilir,⁽⁴⁸⁾ zorunlu ve ebedî ilişkilerinden olan⁽⁴⁹⁾ bu «düzen»i isteyen ve yine her şeyi bu «düzen»e göre isteyen bizzat Tanrı'dır.⁽⁵⁰⁾ O'nun zarûrî ve temelli iradesi «düzen» olup, her türlü düzensizliği cezâlandırır.⁽⁵¹⁾ O'nun koyduğu kanun değişmezdir, hareket kuralları da keyfî değildirler.⁽⁵²⁾ Ne var ki, Malebranche'a göre, bu değişmez düzene kolaylıkla ulaşılamaz. Şöyle ki : O, bizde yaşıyor; buna karşılık biz, dâimâ

(45) H. Gouhier, La Philosophie de Malebranche et son Expérience Religieuse, J. Vrin, Paris, 1926, s. 42.

(46) Malebranche'in «her şeyi Tanrı'da görmek» nazariyesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. : «Malebranche'in Din Felsefesinde Mistisizm» konulu makalemiz, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl : 1987, sayı : 1, s. 85-103.

(47) E. Boutroux, La Philosophie Allemande au XVIIe Siècle J. Vrin, Paris, 1948, s. 47.

(48) Malebranche, Conversations Chrétiennes, dans Lesquelles on justifie la Vérité de la Religion et de la Morale de Jesus-Christ, édition critique avec une introduction et des notes par L. Bridet, Librairie Garnier Frères, Paris, 1929, s. 92, 155 (Bu eserde bundan sonra «Conversations Chrétiennes» adıyla atıfta bulunulacaktır).

(49) Malebranche, Méditations pour se disposer à l'Humilité et à la Pénitence, J. Vrin, Paris, 1944, s. 168 (Bu esere bundan sonra «Méditations sur l'Humilité» adıyla atıfta bulunulacaktır).

(50) Malebranche, Conversations Chrétiennes, s. 92.

(51) Malebranche, Méditations sur l'Humilité, s. 136, 184.

(52) Malebranche, aynı eser, s. 169.

dışa doğru yönelmiş durumdayız. Bu yüzdendir ki, düzenin kavranabilmesi, ancak, duyuların, muhayyile ve ihtirasların susturulması ve akla danışılmasıyla mümkün olacaktır. Aksi takdirde, bizi değiştirip düzeltmesi gereken düzen, son derece güç kavranır ve soyut bir şekle büründürülmüş olur.⁽⁵³⁾

Görüldüğü gibi Malebranche'ın bütün gayreti, ahlâkî hayatın garantisini ve teminatı olarak gördüğü değişmez «düzen»i, insanın kendi hür çabasıyla kavrayabileceğini ve bu düzenin icaplarına göre hareket ve davranışlarını yönlendirebileceğini göstermektir. Nitekim o, iradeyi, Tanrı'nın bize bizzat kendisi için verdiği bir temâyül ve hamle,⁽⁵⁴⁾ O'nun, zihnimizi genel olarak iyi yöneten sürekli tesiri,⁽⁵⁵⁾ iyiliğe ulaşmak üzere bizde aralıksız şekilde hâsıl ettiği tabii bir hareket⁽⁵⁶⁾ şeklinde tanımlamakla ve bize yerleştirdiği bu tabii hareketle kendisini sevmeye doğru yönelttiğini⁽⁵⁷⁾ söylemekle, bu düşüncesini temellendirmek istemektedir. Öte yandan Malebranche, insanın, irâdesinin hür seçimi ile bu tabii eğilim ve hareketi bozabileceğini⁽⁵⁸⁾ ifade etmekle, ahlâkî yetkinliğin gerçekleşmesinde hürriyetin yeri ve payını göstermeye çalışmakta ve şu sözleriyle bu fikrini daha açıkca ortaya koymaktadır: Ahlâkî bakımdan yetkinleşmek elimizdedir, bu temâyül yaratılışımızda mevcuttur. Hakîkatı bilmek ve fazileti sevmek bizim bütün yetkinliğimizi sağlarlar. Çünkü bunlar, Tanrı ile birleşmemizin tabii sonuçlarıdır.⁽⁵⁹⁾

Şu halde, Malebranche nazarında, insanın yetkinleşebilmesi için, Tanrı ile birleşmesi ve bu sâyede hâkikatı elde edip fazileti sevmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, şimdi onun ahlâkında önemli bir yer tutan «fazilet» konusundaki düşüncelerini ele almakta fayda görüyoruz.

B) Fazilet Anlayışı :

Malebranche, fazilet konusundaki fikirlerini, mahiyet itibarıyla birbirinden bütünüyle farklı iki «düzen»in varlığı düşüncesinden hareketle temellendirmek ister. Biri, hâlen içinde yaşadığımız tabiat düzeni, diğeri de yukarıda söz konusu ettiğimiz gibi, Tanrı'da mevcut yetkinlik ilişkilerinden ibaret olan, değişmez, ebedî ve zorunlu düzen. İşte, onun nazarında, in-

(53) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 19-20.

(54) Malebranche, *Recherche*, c. 1, s. 6.

(55) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 3.

(56) Malebranche, *Méditations Chrétiennes*, s. 110.

(57) Malebranche, *Conversations Chrétiennes*, s. 88.

(58) Malebranche, aynı eser, s. 88.

(59) Malebranche, *Recherche*, c. 2, s. 107.

sanın fazilet ve yetkinliği, bunlardan tabiat düzenine değil, ancak, değişmez, ebedî ve zorunlu düzene boyun eğmek ve bu düzeni tâkip etmekle mümkün olduğu gibi, mutlu olmanın yolu da budur.⁽⁶⁰⁾ Bu sebeple gerçek fazilet düzen sevgisi olup, bu sevgiye dayanmayan her çeşit fazilet anlamsızdır.⁽⁶¹⁾ Çünkü düzen, ruhların değişmez kanunudur; her şey ona göre düzenlenmiş ve belirlenmiştir.⁽⁶²⁾ Onun için, ruhların eğilim ve alışkanlıklarını faziletli hâle getiren, düzen sevgisi olduğu gibi; bu sevginin kendisi, ahlâkî faziletlerin sâdece temeli ve önemlisi değil, aynı zamanda yegâne fazilettir.⁽⁶³⁾ Kısaca, Malebranche'ın inancına göre, bu düzen sevgisi olmaksızın «fazilet»li olmak mümkün değildir.⁽⁶⁴⁾

Malebranche, ahlâkında, düzen sevgisini Tanrı aşkı ile tamamlamak ve bütünleştirmek ister. Çünkü onun ahlâkta kabul ettiği önemli bir ilke vardır : «Hiç pişman olmadan sevilemeyen bir iyilik, hiçbir zaman mutlak olarak sevilmemelidir.» Ona göre hiç pişman olmadan sürekli olarak sevilebilecek yegâne varlık ise, Tanrı'dır. Çünkü insanın, sevmekten kendini alıkoymayacağı biricik varlık O'dur⁽⁶⁵⁾.

İnsanın fazilet ve yetkinliğinin, dolayısıyla mutluluğunun, «değişmez düzen»e karşı duyduğu sevgisiyle orantılı olarak artıp ya da eksileceği inancında olan Malebranche, insanın kendi mutluluğunu araştırmasını sâdece meşrû bir faaliyet değil, aynı zamanda zorunlu bir faaliyet olarak görmektedir. Ne var ki o, yetkinleşmeyi insana bağlı bir durum olarak kabul etmekle birlikte, mutluluğun ancak Tanrı'nın dilemesiyle gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Bu şu demektir : İnsana düşen görev, değişmez düzene sevgi duymak ve ona itaatta bulunmak suretiyle fazilet ve yetkinliğini artırmaktır. Eğer insan kendisini yetkinleştirirse, Tanrı onu mutlu kılmaktan geri kalmayacaktır. Böylece Malebranche, fazilet-mutluluk ilişkisini Tanrı'nın adâletine dayandırmak istemektedir.⁽⁶⁶⁾

Malebranche, yegâne fazilet olarak düşündüğu «değişmez düzen sevgisi»nin en büyük düşmanı olarak insanın kendisine duyduğu sevgiyi, yâni «öz-sevgisi» (l'amour-propre)ni görür.⁽⁶⁷⁾ O yüzden bu duygunun, değişmez düzene uygunluğunu sağlamak üzere, Tanrı ile birleşme sevgisi ve aşkı ile aydınlatılması gerektiğine kanidir. Çünkü onun düşüncesine göre her in-

(60) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 13.

(61) Malebranche, aynı eser, s. 14.

(62) Malebranche, aynı eser, s. 19.

(63) Malebranche, aynı eser, s. 14.

(64) Malebranche, aynı eser, s. 20, 27.

(65) Malebranche, *Recherche*, c. 1, s. 12.

(66) V. Delbos, *Étude de la Philosophie de Malebranche*, s. 290.

(67) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 30.

san, mutlu olmayı arzu eder ve kendisini mutlu kılacak biricik varlığın da Tanrı olduğunu farkeder. Bu mutluluğu gerçekleştirmek için Tanrı ile birleşmeyi ister. Burada söz konusu olan insan, Tanrı'nın iyiliği ve kudretine, kendi vicdanı ve îmanının şehâdetine dikkatini yöneltebilecek düzeye gelmiş insandır. Çünkü vicdânının ve îmanının şehâdeti, insana, Tanrı'ya yaklaşmak ve O'nun varlığına iştirâk etmek için, hür ve güvenilir bir yol temin ederler. İşte bu yolda öz-sevgisi, değişmez düzene olan sevginin gelişmesinde ve Tanrı ile birleşme aşkının teşekkülünde, bir engel teşkil edebilir. Değişmez adâlet düzeni, mükâfâtın liyâkat, mutluluğun da fazilet ve rûhî yetkinlik oranında gerçekleşmesi esasına dayandığı halde; öz-sevgisi, ya da bencil bir sevgi, mutluluğuna bu anlamda bir sınır çizilmesine aslâ râzı olmak istemez. Bu sebeple, bu öz-sevgisinin değişmez düzen sevgisiyle uyumlu hâle getirilmesi ve aydınlatılması sâyesinde mümkün olan en büyük yetkinliğe ulaşılabilir.⁽⁶⁸⁾ Çünkü değişmez düzene hâkim olan adâletin cazibesi, bir takım haksızlık ve adâletsizliklere engel olabilir; bu durumda bencil bir sevgi de yararını bu değişmez düzene uymakta bulabilir.⁽⁶⁹⁾ Üstelik, tabiatı icabı ne kadar bozulmuş olursa olsun, düzen sevgisi bulunmayan bir kimse düşünülemediği gibi;⁽⁷⁰⁾ her insan böyle bir sevgiyi gerçekleştirmek gâyesiyle yaratılmıştır.⁽⁷¹⁾

Bununla beraber, insanın ahlâkî bakımdan yetkinleşebilmesi için, Malebranche'a göre, sırf düzen sevgisi yeterli değildir. Onu her şeyden çok sevmek, bütün güçlüklerine rağmen onu her yerde büyük bir azim ve kararlılıkla tâkip etmek, gerekirse kendini bu düzene fedâ etmeye hazır olmak gerekir. Düzene kendini fedâ etmek ise, basit bazı zevklerden vazgeçmek ya da bir takım sıkıntılara katlanmaktan ibaret değildir. Bu, hâlihazır mutluluğumuzu ve gerektiğinde hayatımızı fedâ etmek demektir.⁽⁷²⁾

Görülüyor ki, Malabrance'ın ahlâk düşüncesinde, düzene karşı duyulan sevgi ve aşk hareketi, asıl gâye, Tanrı'nın varlığında gerçekleri temâşâ etmek olduğu için, bir sınır değil, bir başlangıçtır. Çünkü onun doktrininin dayandığı temel fikir şudur : İnsan, bizzat kendisi itibarıyla, saf bir yokluktur. O, ancak, sürekli yaratma (création continue) şeklinde tecelli eden ilâhî irade sayesinde vardır. Bu bakımdan insan, kendi başına isteyemez, bilemez, hareket edemez, hissedemez. Bunları gerçekleştiren, yalnız, Tanrı'nın insan üzerindeki aksiyonudur. Bu yüzden insan, kendi varlığını bir bakıma Tanrı'nın varlığı olarak mülâhaza etmeli,⁽⁷³⁾ daha doğrusu, bütün

(68) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 31.

(69) Malebranche, aynı eser, s. 32.

(70) Malebranche, aynı eser, s. 44.

(71) Malebranche, aynı eser, s. 31-32.

(72) Malebranche, aynı eser, s. 34.

(73) Malebranche, *Méditations sur l'Humilité*, s. 108.

varlığıyla Tanrı'da yok olmaya çalışmalıdır.⁽⁷⁴⁾ Diğer bir ifade ile, insanda var olan düzen sevgisi, bir aksiyon olarak ve hür bir aşk fiili şeklinde, Tanrı ile birleşmeyi hedef edinmeli ve O'na yönelmelidir. Çünkü gerçek anlamda birleşme aşkı, ancak Tanrı için söz konusu olabilir.⁽⁷⁵⁾ Buna karşılık, konusu yaratıklar olan her aşk eğilimi, ruhu bozar ve kişiyi Tanrı'dan uzaklaştırır.⁽⁷⁶⁾

Bu noktada şu soruya cevap bulmalıyız : Her insan, yaratılıştan, değişmez düzene karşı bir sevgi eğilimine sahip bulmuyorsa, niçin herkes bu sevgiyi aynı ölçüde koruyamamakta, geliştirememekte ve bu sevginin tabii sonucu olan aynı ahlâkî yetkinliği gerçekleştirememektedir? Malebranche, bu soruya cevap olmak üzere, diğer bir deyişle değişmez düzene duyulan sevginin korunması ve geliştirilmesi için, özellikle, iki nokta üzerinde önemle ve ısrarla durur : Birincisi zihnin dikkati, ikincisi de hürriyeti ve kudretidir. Şimdi onun bu konudaki fikirlerine kısaca temas edelim.

Malebranche'in düşünce sisteminde «dikkat»in çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim o, kendisine ait bütün metodunun, kendisini aydınlatan ve yönlendiren ciddi bir «dikkat»e irca edilebileceğini söyler⁽⁷⁷⁾ ve zihnin dikkatini, derûnî hakikate, tarafımızdan iyice anlaşılabilmesi için, yaptığımız tabii bir ibadet olarak kabul eder.⁽⁷⁸⁾ O, dikkat çabası olmaksızın hakikatin keşfedilemeyeceğine inandığı için,⁽⁷⁹⁾ bütün gizli hakikatlerin bulunup ortaya çıkarılabilmesinde, zihnin dikkat ve yorumunu zorunlu görür.⁽⁸⁰⁾ Çünkü ona göre zihin dikkatsiz olduğunda, insan kalbine hükmedecek olan şey «haz» dir. «Haz» ise, «iyi» nin tabii bir niteliği olmakla birlikte, çoğu defa da ruh için bir yükür.⁽⁸¹⁾ Burada söz konusu olan «haz», maddî varlıklara ait ve onların algılanmasından kaynaklanan «haz» dir. Bu tür hazlar ise bizi, mutluluğumuzun hiç de gerçek sebebi olmayan şeyleri sevmeye doğru sürükledikleri için, çok tehlikelidirler. Bunları tatmak, insanı, çok defa bunların kölesi durumuna düşürebilir.⁽⁸²⁾ İşte bu anlamdaki hazlar, insanların ahlâk konusundaki yanlış hükümlerinin de gerçek sebebi-dirler.⁽⁸³⁾ Çünkü bu çeşit hazlar, aldatıcıdır. Daha açık bir deyişle, maddî ve haricî nesnelere, hattâ bizzat ruhumuz bile, bizde gerçek anlamda bir hazza sebep teşkil edemezler. Maddî nesnelere, kendi başlarına, ne iyi ne

(74) Malebranche, Méditations sur l'Humilité, s. 116.

(75) Malebranche, Traité de Morale, s. 28.

(76) Malebranche, aynı eser, s. 35-36.

(77) Malebranche, Entretiens sur la Métaphysique, s. 334.

(78) Malebranche, Traité de Morale, s. 48; Conversations Chrétiennes, s. 3.

(79) Malebranche, Traité de Morale, s. 59.

(80) Malebranche, Recherche, c. 2, s. 6.

(81) Malebranche, Méditations sur l'Humilité, s. 125-126.

(82) Malebranche, Recherche, c. 2, s. 44-45.

(83) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 48.

de sevimlidirler. Hayatın devamı için onlardan faydalanılabilirse de, bunları aslâ sevmemelidir. Çünkü bunlar, hazların gerçek nedeni değildirler. Dolayısıyla bunları sevmek ya da bunlardan korkmak için ortada bir sebep yoktur. Ruh, ancak kendisinden daha «iyi» olanı, kendisini daha «yetkin» ve daha «mutlu» kılabileni sevmelidir. Zira ruhun, kendi yetkinliğini, ancak kendisinden üstün olandan tamamıyla algılayabildiği açıktır. Öyleyse, bizi gerçek anlamda mükâfâtlandırma ya da cezalandırma, bize gerçek hazza ya da elemi tattırma kudretine sahip bulunan varlık Tanrı olduğundan, korkulması ve sevilmesi gereken de ancak O'dur. Öyleyse, kendilerinden yana oldukça güçlü bir eğilim duyduğumuz hazları yalnız Tanrı'da ve Tanrı'dan ummalıyız.⁽⁸⁴⁾

Görüldüğü gibi Malebranche, iki çeşit hazza birbirinden ayırmaktadır : Biri, insanların kendilerini bütün benlikleriyle Tanrı'da yok olmuş hissettikleri anda ulaştıkları gerçek ve meşrû hazdır. Bu haz, diğer bütün hazları aşar, onları geri plânda bırakır ve kendisine yol açan Tanrı'yı sevmeye yöneltir. İkincisi ise, güçsüz yaratıklara karşı duyulan, yâni maddî varlıkların yol açtığı hazdır. Birincisi, sevmek zorunda olduğumuz şeyi bize sevdirmek suretiyle daha mutlu ve daha yetkin olmamızı sağlar. İkincisi ise «düzen» in sevmemizi yasakladığı şeyleri sevdirmek suretiyle bizi yoldan çıkarır.⁽⁸⁵⁾ Birinci anlamda bir haz, mutluluğun yetkinliğe, maddî zevklerin düzen sevgisine fedâ edilmesi; kısaca, mutluluğun yegâne kaynağının Tanrı olduğunun şuuruna varılması demektir. Bu sebeple, gerçek hazza ulaşmak isteyen insan, Tanrı'yı her şeyden çok sevmelidir. Çünkü o, mutluluk ve yetkinliği ancak Tanrı'da bulur. Ona etkide bulunan sâdece Tanrı olduğu için, ona mutluluk ve yetkinlik verecek de ancak O'dur⁽⁸⁶⁾.

Malebranche'in bu fikirlerinden hareketle şu sonuçlara varmamız mümkündür : O, bütün ahlâkî çabalarımızın gâyesi olarak hazza ulaşmayı gören, «iyi» yi haz veren, «kötü» yü de acı veren şey olarak kabul eden⁽⁸⁷⁾ hazcı (hedonist) ahlâk anlayışlarına karşı çıkmaktadır. Bununla beraber, onun ahlâk düşüncesinde, aksiyonumuzun gâyesi değilse bile, onun tabii bir motifi olarak düşünülmüş hazzın, belli bir yeri vardır. O, her nekadar hazza bir iyilik, tabiatın bir içgüdü, hattâ bundan da öte bizi herhangi bir iyiliğe doğru meylettiren ilâhî bir tesir ve bir izlenim olarak kabul ediyor⁽⁸⁸⁾

(84) Malebranche, Recherche, c. 1, s. 85; c. 2, s. 47.

(85) Malebranche, aynı eser, c. 1, s. 85; Méditations sur l'Humilité, s. 184, dipnot, 2

(86) Malebranche, Traité de Morale, s. 92, 171.

(87) M. Aydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak., 1977-78 Ders Yılı III. Sınıf Ahlâk notları, s. 28.

(88) Malebranche, Recherche, c. 1, s. 21.

ve hazzı «iyi» nin, acıyı da «kötü» nün karakteri olarak düşünüyorsa da;⁽⁸⁹⁾ bazan kötülüğe yol açması dolayısıyla hazdan kaçınmanın, bazan iyiliğe yol açabileceği düşüncesinden hareketle acıya katlanmanın uygun olabileceğini söylemekle,⁽⁹⁰⁾ Epikuros'çuların düşündüğü anlamda bir haz anlayışına taraftar olmadığını ortaya koyuyor. Nitekim Malebranche, Epikuros'çuları, duydukları hazların gerçek nedenlerinin kendileri olduklarını sanmaları, kendilerinden yana edinmiş oldukları derûnî duyguya dayanarak, hazzın kendileri için bir iyilik olduğuna inanmak suretiyle, kendilerini ihtiraslara kattıklarını ve bu ihtiraslarından ötürü kötü bir sonuçla karşılaşacaklarını hiç hesaba katmadıklarını belirtir ve bunları, duyulur şeylerden edinilen hazzın sebebinin, bu duyulur şeylerin kendileri olmadığını ve olmayacağını düşünmedikleri için tenkid eder.⁽⁹¹⁾

Malebranche'ın bu fikirleriyle büyük İslâm düşünürü Fârâbî (870-950)'nin hazzı ahlâk anlayışlarına bakışı arasında bir benzerlik görülmektedir. Nitekim Fârâbî de, Malebranche'dan çok önce, hazzı ahlâk anlayışlarına itiraz ettiği gibi, onların kabul ettiği anlamda hazza da karşı çıkmaktadır. O, gerçek zevkin, bedenî zevklerden uzak kalındığı ve insan aklı ile faal aklın birleşmesi demek olan «ittisal»in gerçekleştiği zaman elde edileceğine inanmaktadır.⁽⁹²⁾ Malebranche da, ruhun kemâlinin ancak Tanrı ile doğrudan ve dolaysız bir birleşme ile sağlanabileceğini; Tanrı ile olan birliğinin ise, ancak, kendisine zıt olan şeylerle, yâni beden ve cisimlerle olan birliğinin azalmasıyla gerçekleşebileceğini söylerken,⁽⁹³⁾ aynı düşünceyi paylaşıyor gibidir.

Malebranche, «her varlık kendi tabiatına uygun olan şeye erişmeye uğraşır», «en yüksek iyi ve en yüksek erek ya da mutluluk ancak tabiata uygun yaşamadır», «yalnız fazilet iyidir, mutluluk da sâdece fazilette bulunur», «fazilet de tabiatla uyum içinde olma ya da tabiata uygun yaşama ile kazanılır»⁽⁹⁴⁾ şeklinde fikirlerini özetleyebileceğimiz Stoa ahlâkına da itiraz eder. O, Stoa'cılarının, «haz, hiçbir zaman iyi olamaz, hayatın en yüksek ereği olamaz. Hazzı ön plânda tutan, fazileti köle hâline getirir; hazzı iyi olarak kabul eden de «iyi» nin gerçek kavramını ve gerçek değerini inkâr etmiş olur»⁽⁹⁵⁾ şeklindeki düşüncelerini de benimsememektedir. Çünkü, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, Stoa'cılar, ahlâkı, içinde yaşadığımız

(89) Malebranche, Recherche, c. 1, s. 22-23.

(90) Malebranche, aynı eser, c. 2, s. 43-44.

(91) Malebranche, aynı eser, c. 1, s. 84.

(92) M. Aydın, adı geçen ders notları, s. 28.

(93) Malebranche, Traité de Morale, s. 110, 130.

(94) B. Akarsu, adı geçen eser, s. 51.

(95) B. Akarsu, aynı eser, s. 54.

«tabiata uygun yaşamak» ilkesine dayandırıyorlar; dolayısıyla «tabiata uygun yaşama» ile «ahlâkîlik» (moralité) i aynileştiriyorlar. Oysa Malebranche, ahlâki, tabiatın dar çerçevesi içine hapsetmekten yana olmadığı için, hazcı ahlâk anlayışlarına olduğu gibi, bunların aksi fikirlere sahip olan Stoa ahlâkına da karşı çıkmaktadır. Bu iki anlayışın içine düştüğü çıkmazlardan, Malebranche, birbirinden farklı iki düzen anlayışı, tabiat düzeni - tabiatüstü düzen ayırımı ve tabiat düzeninin düzenlenebileceği düşüncesinden hareketle kurtulma gayretindedir. O, bu noktada, üstâdı Descartes'tan da ayrılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Descartes, insan kaderinin tanzimini ilimden bekler. Malebranche ise, «günâh» sebebiyle bozulmuş insan tabiatının, insanın kendi çaba ve gayretleri yanında ancak ilâhî lütuf ve inâyetin desteğine sâhip olmakla düzenlenebileceği inancını taşımaktadır. Bu noktayı ileride daha açıklıkla görebileceğiz. Malebranche'ı, Descartes'tan farklı olarak böyle bir anlayışa sevkeden şey ise, Tanrı'nın da kendini tâkip etmek zorunda olduğu değişmez ve ezelî-ebedî düzen fikridir. Daha doğrusu onun, böyle bir düzen olmadan, gerek ilmin gerekse ahlâkın mümkün olamayacağına inanmış bulunmasıdır.⁽⁹⁶⁾

Şu halde, Malebranche nazarında, değişmez düzene karşı duyulan sevginin korunması ve geliştirilmesi ve bu sevginin yol açtığı gerçek hazza ulaşılabilmesi için, duyulara bağlı hazlardan uzak kalmak gerekmektedir. Bunun için de, öncelikle, zihnin dikkat çabasına ihtiyaç vardır. Ne var ki, bu kadarı yeterli değildir. Zihnin bu konudaki çabasını sürdürebilmesi için, bir başka şeye daha ihtiyaç vardır ki, bu da zihin hürriyeti ve kudretidir. Filozofumuza göre, bir yandan, insan zihni birçok güçlüklerle çevrilidir; öte yandan akıl ise, açık olmayan hiçbir şey hakkında hüküm verilmemesini ister. Bu sebeple, mümkün olduğu kadar hürriyetin kullanılması, ahlâkın kaçınılmaz emridir. Çünkü hiçbir şeyi açık olarak kavramadan, onun yapılmasının zorunlu olduğuna inanmamak gerekir. Hakikati araştırmak, zihin kudretinin işidir. Zihin hürriyetinin görevi ise, aynı hakikati elde etmektir, yahut da en azından hatâdan uzak kalmayı ve yanılmazlığı sağlamaktır. Yâni zihin kudreti sâyesinde hakikat keşfedilir, hürriyeti ile de hatâdan korunma imkânı bulunur.⁽⁹⁷⁾

Görülüyor ki, Malebranche'in ahlâkında, düşünce hürriyeti ve kudreti, en temelli fazilet olan düzen sevgisinin korunmasında ve geliştirilmesinde iki önemli fazilettir. Ne var ki, bu iki fazilet, düzen sevgisinde olduğu gibi, bütün insanlarda müşterek olan iki tabii meleke değildir. Nitekim her insanın bu iki fazilete sâhip olmaması da bunu gösterir. Bununla beraber her

(96) H. Joly, Malebranche'in «Traité de Morale, Paris, 1939» adlı eserine yazdığı giriş (introduction), s. XXI.

(97) Malebranche, Traité de Morale, s. 60.

insan, bu iki fazileti, yâni zihin gücü ve hürriyetini elde edebilmek üzere gerekli çabayı gösterecek imkân ve kâbiliyete sâhiptir. Daha doğrusu bu güç ve hürriyet, doğrudan doğruya sâhip olunan faziletler değildir; bunlar, kullanılmak suretiyle elde edilirler. İşte insanın kendi gayreti ile elde ettiği bu faziletler, onun ruhunun yetkinleşmesi ve günâhtan önceki güçlü ve tabîî hâlini almasına yol açarlar.⁽⁹⁸⁾ Diğer bir ifade ile, eğer insanlar sâhip oldukları bu hürriyeti özenle kullanabilirlerse, mümkün olan en büyük yetkinliğin yoluna girmiş olurlar.⁽⁹⁹⁾

Şu halde Malebranche, her türlü açıklık ve aydınlığın tabîî sebebi olarak gördüğü dikkati,¹⁰⁰ insanın ahlâkî bakımdan yetkinleşmesinde ilk ve ön-şart kabul etmekte ve bunun için de zihin hürriyeti ve gücünün gerekli olduğuna inanmaktadır. Bu durumda, onun, her türlü fiil ve davranışlarımız da dâhil olmak üzere, her şeyin yegâne ve hakîkî sebebinin Tanrı olduğunu, diğer bütün sebeplerin birer âdi ya da vesile-sebep olabileceği ilkesine dayanan Okkazyonalizm'inde, hürriyetin yeri ve payı ne olacaktır? sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Bu meselenin ayrıntılarına girmek, konumuzun sınırlarını genişleteceğinden, şu kadarını belirtmekle yetineceğiz : O, irâdeyi, tabiatı yaratanın, yâni Tanrı'nın, insanı evrensel iyiliğe doğru çekip götüren bir tesiri olarak düşündüğü için;¹⁰¹ irâdenin bütün hareketlerini de O'na yönelmiş olarak kabul eder.¹⁰² Ona göre irade, bizi genel iyiliğe doğru yönelten, Tanrı'nın bizde hasıl ettiği bir tesir, bir izlenim olunca; hürriyet de buna bağlı olarak, ruhun bu izlenimini, hoşumuza gidecek nesnelere doğru çevirmeyi ve bu şekilde tabîî temâyüllerimizin herhangi bir özel nesne (l'objet particulier)de son bulmasını sağlamak gücünü ifade eder.¹⁰³ Bu durumda, âdetâ karşı konamaz ve kaçınılmaz bir şekilde, bir çeşit alın-yazısı olarak «iyi» ye doğru sürüklenince; insanın ahlâkî fiillerindeki hürriyeti, sözden ibaret kalmayacak mıdır? Malebranche açısından bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür : İnsanda «iyi» ye doğru tabîî bir temâyül vardır. Ne var ki insanı cezbeden bu iyilik özel de olabilir, genel de olabilir. Bunların ikisini de ona gösteren Tanrı'dır. Her ne kadar insan, kendisini «özel iyi»ye doğru cezbedebilmiş hissedebilirse de, o, bu noktada geri durmak, hükmünü askıya almak hürriyetine sahiptir. O, bu «özel iyi» ye kendini acele ile atıvermek yerine, bu hürriyeti sâyesinde, onu dikkatlice inceleyebilir ve bu «özel iyi» nin gerçek iyi olmadığını görebilir. Bunun sonucu olarak da, «özel iyi»yi bir yana bırakabilir ve önemsemeyebilir. Kısaca İnsan, gerçek iyilikleri kavrayıncaya ve düzen ile uygunluktan emîn

(98) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 61-62.

(99) Malebranche, *Recherche*, c. 1, s. 13.

(100) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 72.

(101) Malebranche, *Recherche*, c. 1, s. 215.

(102) Malebranche, aynı eser, c. 1, s. 252.

(103) Malebranche, aynı eser, c. 1, s. 6.

oluncaya kadar «özel iyilik» karşısındaki temâyüllerini askıya alabilme gücündedir. Eğer o, kendi içine yönelir ve akli dinlerse, kendisine yapılmasını istemediği şeyi, başkalarına hiç yapmamayı emreden hakikatin sesini işitecektir.⁽¹⁰⁴⁾

Görüldüğü gibi Malebranche nazarında hürriyet, bir meselede açıklık elde edilinceye kadar, bu mesele ile ilgili hükmün askıya alınabilmesi demektir. Hükmün askıya alınabilmesi ise, zihin hürriyetinin bir ifadesi ve sonucudur. Hükmün askıya alınmasında, zihnin dikkati zorunludur. Çünkü dikkat, zihin karşısındaki bütün anlamsız görünüşleri yok eder. Aksi takdirde bu görünüşler, zihnen dikkatsiz ve zayıf olanları, zevkine düşkünleri ve hürriyetini korumak ve artırmak için mücâdele etmeyenleri, kısacası, gerçeği inceleme ve araştırma çabasına katlanamıyan kimseleri yoldan çıkarır. Bu sebeple gerçek iyileri sevmek, «düzen» e göre yaşayabilmek, kesin olarak akla itaat etmek, gerçek ve sağlam fazileti elde edebilmek için zihin hürriyetinden daha zorunlu bir şey yoktur.⁽¹⁰⁵⁾ Özellikle ahlâkî konularda bu anlamda bir hürriyet, yâni muvâfakatın askıya alınması son derece gerekli ve faydalıdır. Çünkü ahlâkî prensip ve fikirlere, ancak, ihtiraslarla anlaşılmaz hâle gelmiş olan şekilleri ile sâhip oluyoruz. Bu sebeple, ahlâk meselelerinde, muvâfakat ve rızanın askıya alınması oranında, hatâdan uzak kalınabilir. Bu, yapılması gereken şeyin, açıkca bilinmeden yapılmaması demektir. Öyleyse, bir harekette bulunmak gerekse bile, apaçıklığın kendisini buna mecbur kıldığını kavramadan önce, böyle bir hareket yapmak gerektiğine inanmamalıdır. Daha doğrusu, ışık ve apaçıklık, kişinin kararlarını düzene koymalıdır. Bu ise, ancak, zihnin, mümkün olduğu ölçüde, hüküm ve muvâfakatını askıya almasıyla gerçekleşebilir.⁽¹⁰⁶⁾ O halde, dikkat çabasının yükünü taşıyabilmesi ve açıklığa kavuşuncaya kadar hükmünü ve rızasını askıda tutabilmesi için, zihin hürriyetini ve gücünü artırmak gerekir. Bu iki nitelik olmadan, davranış ve hareket kurallarını, yâni ahlâkî değerleri, doğrudan doğruya «akıl» dan elde etmek mümkün değildir.⁽¹⁰⁷⁾

Malebranche, ahlâkî değerlerin kavranmasında, yukarıda açıklamaya çalıştığımız anlamda bir hürriyeti zorunlu görmekle birlikte, bu değerlere esas teşkil eden yetkinlik ilişkilerinin tam anlamıyla algılanabilmesinde yeterli görmemekte, bu noktada ilâhî lütuf ve inâyetin zarûretine inanmaktadır. O, burada da, kendini Hıristiyanlığın «aslî günâh» düşüncesinden kurtaramamaktadır. Nitekim onun inancına göre, «günâh» tan önce insanda

(104) Malebranche, *Entretiens sur la Métaphysique*, s. 58.

(105) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 69.

(106) Malebranche, aynı eser, s. 65-66.

(107) Malebranche, aynı eser, s. 141.

mevcut iç azarlama ve ayıplama duygusu, irâdeyi yönlendiren ve ona hâkim yegâne güç iken, «günâh» sebebiyle bu tesirini yitirmiş; irâde, büyük çapta, kendisini gerçek yönünden çeviren ihtirasların hâkimiyeti altına girmiştir. Bu yüzden insanın bir «ışık» ile aydınlatılması gerekir.⁽¹⁰⁸⁾ «Değişmez düzen»i bizzat kendinde müşâhede etmenin yolu budur.⁽¹⁰⁹⁾ İnsan, ışığı ile kendini aydınlatan «inâyet» olmaksızın, «iyi» yi ne arzu edebilir, ne de yapabilir.⁽¹¹⁰⁾ Diğer bir deyişle insan, «günâh» sebebiyle içine düştüğü kötülüklerden, ancak «inâyet» sâyesinde kurtulabilir.⁽¹¹¹⁾ Zirâ insan, kendiliğinden, karanlık ve cehâlet içindedir; onu aydınlatabilen yegâne varlık ise Tanrı'dır. Tanrı, ışığı ile her şeyi doldurur ve her şeye nüfûz eder.⁽¹¹²⁾ Zihinlere ışık saçan ancak O'dur. Gerekli dikkat gösterildiği vakit, gayretimiz nisbetinde, bizde ışığın saçılmaması ve yayılmaması düşünülemez. Çünkü «dikkat», kendisiyle «akl»ın bizi aydınlatmasına imkân hazırladığımız tabîî bir ibâdetdir. «Günâh» tan beri zihin, korkunç bir hastalığa ve duygusuzluğa bürünmüş, dolayısıyla, bu ibâdet görevini yerine getiremez duruma düşmüştür. Dikkat çabası ise, bu engelleri ortadan kaldırır. İşte bu çaba içinde olanlar, yâni kendilerini yönlendiren gerçeğe karşı gerekli dikkati gösterenler, «fazîlet» e lââyık olurlar. Dikkat çabası olmaksızın, sırf bir takım fiil ve davranışlarla fazîletlere sâhip olunamaz. Çünkü, zihnin bu çabası olmadan, ne dinin büyüklüğünü, ne ahlâkın kutsallığını ne de Tanrı dışındaki her şeyin anlamsızlığını kavramak mümkün olabilir. Yine bizi aydınlatan bu çaba olmaksızın zihin, kör ve düzensizdir. İşte bu sebeple, ışığı eldetmek için gerekli olan zihnin bu dikkat çabasına engel olan duyuların, muhayyile ve ihtirasların, aralıksız şekilde, köreltilmesi yoluna gidilmeli, tefekkür yoluna girilmeli; bedenün bizde doğurduğu karmaşık gü-rültüler, «derûnî hakîkat» (la vérité intérieure) ın bize sunacağı cevapları işitebilmek için, susturulmalı; zihin, kapasitesini zorlayan fazlalıklardan temizlenmelidir. Kısaca insan, zihin hayatını kazanmak için, zihnini çalıştırmalıdır.⁽¹¹³⁾ Diğer bir ifâde ile, «inâyet» in bizdeki aksiyon ve tesirine engel olan her şeyden sakınılmalıdır.⁽¹¹⁴⁾ Özellikle, ruhun bedene bağımlılığı mümkün olduğu ölçüde, azaltılmalıdır. Çünkü beden, kendi çıkarı için çalışır; bu yüzden de hâkikat hakkında zihne hiçbir bilgi veremez. Bunu kavrayan insan, kendi içine dönerek kendi kendine sorarsa, daha doğrusu kendi kendinin ne hâkimi ne de ışığı olmadığı için, Tanrı'ya yaklaşır ve O'na, servet ve zenginliğin mi fazîlete, yoksa fazîletin mi servet

(108) Malebranche, *Traité de Morale* s. 56.

(109) Malebranche, aynı eser, s. 57.

(110) Malebranche, *Méditations sur l'Humilité*, s. 110.

(111) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 58.

(112) Malebranche, *Méditations sur l'Humilité*, s. 112.

(113) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 47-51.

(114) Malebranche, aynı eser, s. 106-107.

ve zenginliğe üstün tutulması gerektiğini danişirsa; ne yapması gerektiğine açık ve seçik karşılık bulur. Bu öyle bir karşılıktır ki, âlemin yaratılışından beri, her zaman verilmiştir; her zaman verilmekte ve bundan böyle de verilecektir. İnsan, bu cevap sâyesinde muhayyilenin asılsız, anlamsız gördüğü şeylere ve duyuların yanılmalarına bakıp gülecektir. «Ben» deki «derûnî insan» (l'homme intérieur), taşımakta olduğum hayvânî ve dünyevî insanla alay edecektir. En sonra da yeni insan gelişip yükselecek, eski insan ise çöküp yıkılacaktır. Yeter ki insan, aklının en gizli yerinde, kendisiyle «konuşan»ın sesine her zaman kulak versin.⁽¹¹⁵⁾ Özetle söylemek gerekirse, karşıkonamaz şekilde mutlu olmayı arzu eden insan, duygusal zevklerden bozulmuş kalbini, aslâ kendiliğinden ıslâh edemez; bunu, ancak, «inâyet» in tesiriyle gerçekleştirebilir.⁽¹¹⁶⁾

Malebranche'ın, insanın gerçeğe ulaşmasında «inâyet» in vazgeçilmez rolüne işâret eden bu fikirlerinde, Platon idealizmine yeni bir çehre kazandıran ve insan ruhunun semâvî şeyler bilgisini, kendisini rûhânî olarak kuşatan semâvî «ışık»a borçlu olduğunu söyleyen Aziz Augustinus⁽¹¹⁷⁾'un tesirini hissetmek mümkündür.

Malebranche'ın buraya kadar açıklamaya çalıştığımız »fazilet« konu-
sundaki fikirlerini, ana çizgileriyle, şöylece hulâsâ etmek mümkündür : İnsan
ahlakî yetkinleşmesini sağlayan en temelli fazilet, Tanrı'nın her şeye
hâkim kıldığı «değişmez düzen»e karşı duyulan sevgi ve bağlılıktır. Çünkü
insan, bu «düzen»e göre yaşamak için yaratılmıştır. Ne var ki insan, sâ-
dece «değişmez düzen»i sevmekle kalmamalı, kendini, bu düzene fedâ ede-
cek şekilde hazırlamalıdır. Daha doğrusu bu sevgi, Tanrı ile birleşmeyi bi-
ricik hedef edinmelidir. Bu sevginin korunması ve geliştirilmesi için, zih-
nin dikkat çabasına ihtiyaç vardır. Bu çabanın sürdürülebilmesi için de zih-
nin gücünü ve hürriyetini artırmak ve geliştirmek, buna engel olabilecek
her şeyden uzak kalmak, böylece ilâhî inâyetin tesirine hazırlanmak ge-
reker. Filozofumuzun kendi deyimi ile, «tabiatı, inâyete hizmet ettirmek»⁽¹¹⁸⁾
lâzımdır. Kısaca, her hür ve akıl sâhibi insan, ilâhî inâyetin desteğini kaza-
narak, Tanrı nezdinde dürüst ve makbul, dolayısıyla ahlâklı bir insan olma
imkânına sâhiptir. Çünkü insanı Tanrı nezdinde temize çıkaran «değişmez
düzen sevgisi», onda değişmez ve sürekli bir eğilim, bir alışkanlık olarak
yaratılışından beri mevcuttur. Bu eğilim ve alışkanlığı geliştirmek ve tam
anlamıyla gerçekleştirmek ise, insanın kendi çabası ile birlikte, ancak Tanrı
«inâyet»i ile mümkündür.

(115) Malebranche, Recherche, c. 1, s. 281-282.

(116) Malebranche, Traité de Morale, s. 102.

(117) A. Weber, Felsefe Tarihi, çev. H. Vehbi Eralp, 2. baskı, İstanbul, 1949, s. 117.

(118) Malebranche, Traité de Morale, s. 79.

Buraya kadar, Malebranche ahlâkında, «fazîlet nedir?» sorusunu cevaplandırmaya çalıştık. Şimdi ise, onun ahlâkının diğer önemli bir meselesi olan «vazife» konusunu incelemek istiyoruz.

C) Vazife Anlayışı :

Malebranche'ın, vazife konusunu incelerken, özellikle ve öncelikle üzerinde durduğu ve açıklığa kavuşturmak istediği bir nokta dikkati çekmektedir: Bu da «fazîlet» ile «vazife» nin birbirine karıştırılmaması gerektiği hususudur.⁽¹¹⁹⁾ Bir önceki konuda genişçe ele aldığımız «fazîlet» meselesini incelerken açıkça gördüğümüz gibi, Malebranche nezdinde, bütün faziletlerin kendisine irca edilebileceği temelli bir fazîlet vardı; bu da «değişmez düzen sevgisi» idi. Oysa, filozofumuzun inancına göre, insanın, böyle bir fazileti, yâni «düzen sevgisi» ni dikkate almaksızın, diğer insanlar nezdinde kendisini faziletli gösterebilecek bir takım vazifeleri yerine getirmesi mümkündür. Fakat, insanın yerine getirdiği her vazife, düzen sevgisini esas almadığı takdirde, insanlar açısından faziletli görünseler bile, gerçekte faziletli değildir.⁽¹²⁰⁾ Öte yandan, faziletli bir insanın bütün fiil ve davranışları da faziletli olmayabilir. Çünkü insan, bazan, düzen sevgisini, genel olarak hayatına hâkim bir alışkanlık şeklinde korusa bile, vazifelerini bilmediği için, bir takım kötü davranışlarda bulunabilir. Bu yüzden, «düzen sevgisi» nin de vazifeler konusundaki bir takım kesin bilgilerle düzenlenmesine ihtiyaç vardır.⁽¹²¹⁾ Daha açık bir ifade ile, «düzen sevgisi», bir aksiyonun kendisine uygun düşebilmesi için, şu üç şartı gerekli kılar: Birincisi, aksiyonun bizâtihi kendini, kendi şartları içinde incelemek; ikincisi, açıklık elde edilinceye kadar hükmü askıya almak; üçüncüsü de, bunlar sağlanınca, kavranan «değişmez» «düzen»e kesin şekilde itaat etmektir. Bu, zihnin gücünü, hürriyetini ve bağlılığını birbirine bağlı olarak seferber etmek demektir. Ne var ki, bu üç şartın canlanmasına yol açan, yine temeldeki «düzen sevgisi» dir. Zira kalbin derinliklerinde var olan bu sevgi, kendisini bu güçler aracılığı ile ortaya koyar ve Tanrı nezdinde, bütün hareket ve davranışlarımız da bu sevgiye sâhip olduğumuz ölçüde kutsallaşır ve yüceleşir. Bu sebeple her insan, kendi vazifelerini, değişen şartları ve genel sorumluluklarını da dikkate alarak incelemeli; bunu ne kitaplardan ne de diğer insanlardan öğrenmeyi beklemeden, onu, bizzat kendinde sâhip olduğu «ışık» la, «düzen sevgisi» hareketi içinde aramalı ve içtenlikle derûnî hakîkate danışmalıdır.⁽¹²²⁾

(119) Malebranche, *Traité Morale*, s. 14, 17.

(120) Malebranche, aynı eser, s. 17.

(121) Malebranche, aynı eser, s. 144.

(122) Malebranche, aynı eser, s. 146.

Görülüyor ki Malebranche, düzen sevgisine dayanmayan «vazife» yi, beşerî aksiyonun bir takım kurallarla zâhîrî ve haricî bir uyumu olarak düşündüğü için; bu anlamda bir vazifenin ahlâkî bir değer taşımadığına inanmakta, vazifelerimizin ancak, bizi Tanrı'ya yönelten ve O'na ulaştıran rasyonel bir «aşk»la ahlâkî birer değer kazanabileceklerini göstermek istemektedir.⁽¹²³⁾ Diğer bir deyişle vazifelerimiz, faziletli olabilmeleri, dolayısıyla ahlâkî değer taşıyabilmeleri için; «düzen sevgisi» temeline oturmalı, insanın, rasyonel gayretleri ve inâyet sâyesinde Tanrı'nın varlığına iştiraki ve O'nun varlığındaki «mükemmellik ilişkileri» nin kavranması esasına dayanmalıdır.

Malebranche'ın «vazife» ile «fazilet» arasında gördüğü ilişkiyi böylece tesbit ettikten sonra, şimdi onun, insanın belli başlı vazifeleri konusundaki fikirlerine geçebiliriz.

Malebranche'a göre, ahlâkî vazifelerimiz içinde, en önemlisi ve en temellisi, Tanrı'ya karşı olan vazifelerdir. Çünkü o, mutlu ve faziletli olmak için, Tanrı'ya diğer bütün şeylerden daha çok sevmeyi ahlâkın yegâne ve değişmez ilkesi olarak kabul etmiş; bu ilke her ne kadar tamamiyle metafizik ve zihnî bir karaktere sâhip olduğu için ten gözleriyle bakan zihinlere sağlam görünmese bile; yine de ahlâkın, Tanrı'ya karşı olan vazifelerimizi ilgilendiren kısmının, en kolay kavranabilir yönü olduğuna işaret etmiştir. Zira o, Tanrı'nın varlığını kavramakta bir zorluk olmadığı inancındadır. Ona göre Tanrı'nın yaptığı her şey, O'nun varlığını ispatladığı gibi, düşündüğümüz ve gördüğümüz her şey de O'nun varlığını gösterir. Dikkatli ve ciddî bir araştırma çabası içinde olan kimselere, O'nun varlığını ispatlamıyan hiçbir şey yoktur. Öte yandan, mutlu olmak için, Tanrı'nın emirlerine uymanın gerekliliği de açıktır. Zira Tanrı, adâlet sâhibi olduğu için, O'nun, itaat karşılığında mükâfâtlandırması, itaatsizlik karşılığında da cezalandırması tabîdir. O'nun bizden istediği şey, kendisini sevmemiz, zihnimizin kendisiyle meşgûl olması, ruhumuzun da kendisine yönelmiş bulunmasıdır.⁽¹²⁴⁾ Çünkü O, bizim ışığımız ve mutluluğumuzun hakikî sebebidir.⁽¹²⁵⁾

Görülüyor ki, Malebranche'ın inancına göre, en doğru istek, en mükemmel varlık olan Tanrı'ya karşı duyulan istek olacağından; bize düşen vazife de, eksik olan tek tek nesnelere bağlanmaktan kendimizi kurtararak, Jaha doğrusu içinde bulunduğumuz dünyâyı hiçe saymak suretiyle Tanrı'ya ulaşmayı istemek ve O'nun sevgisine yükselmek olacaktır.

(123) E. Boutroux, La Philosophie Allemande, s. 50-51.

(124) Malebranche, Recherche, c. 2, s. 6-7.

(125) Malebranche, Entretiens sur la Métaphysique, s. 91.

İnsan, Tanrı'ya karşı yerine getirmek zorunda olduğu vazifelerin ne olduğunu iyice kavrayabilmek için, hangi yola başvuracaktır? Bunun için insanın, öncelikle, Tanrı'nın «kudret» ve «hikmet» gibi temel sıfatları üzerinde derinden derine düşünmesi, daha sonra da kendi kendisine yönelerek, bu sıfatlarla olan ilgisi konusunda, ruhunun derinliklerinde yer alan derûnî hakîkate danışması gerekir. Daha doğrusu, vazifelerimizi esaslarında tanımak için, Tanrı'nın bizimle olan ilgisini dikkatimizin konusu hâline getirmeliyiz. O'nun kudretine bağlı olduğumuzu, O'nun hikmeti ile birleştiğimizi, O'nun aşk ve sevgisiyle ancak bir harekette bulunabileceğimizi hatırdan çıkarmamalıyız. O'nun kudretine bağımlıyız; çünkü O'nun sâyesinde varız ve ancak O'nun sâyesinde bir iş görebiliyoruz. O'nun hikmetine birleşmiş durumdayız; çünkü bu sâyede aydınlanıyor ve gerçeği ancak bu yolla keşfedebiliyoruz.⁽¹²⁶⁾ Hülâsâ, varlığımızın ve varlığımızın devamının, irâdî hareketlerimizin, açlık, acı ve susuzluk gibi duygularımızın, kısaca bütün fiillerimizin sebebi O'dur. Bu şu demektir : O'nun dışında hiçbir yaratık, bizâtihi, bize ne iyilik, ne de kötülük yaptırabilir. O'nun dışındaki şeyler, ancak, O'nun koyduğu genel kanunlar çerçevesinde, iyilik ya da kötülük yapmamıza birer «vesîle» olabilirler. Ayrıca biz de, sırf kendi gücümüzle, hiç kimseye ne iyilik, ne de kötülük yapabiliriz; Tanrı, iyilik ya da kötülüğü arzu etmemiz sonucu, bize bunları yapma imkânı verir. Meselâ biz, dilimizi kımıldatmayı arzu edebiliriz; fakat, onu kımıldatabilen yalnız Tanrı'dır.⁽¹²⁷⁾ Bu sebeple Tanrı'yı bir «birleşme aşkı» ile sevmeli, sâdece O'nun varlığında haz ve mutluluk duyulabileceği, unutulmamalı, mutluluğun vesîle sebepleriyle aslâ birleşilmemeli, cezâlandıran ancak Tanrı olduğu için sâdece O'ndan korkmalı, O'nun isteği dışında hiçbir şey yapılamıyacağından O'nun isteği dışında hiçbir şeyi arzu etmemelidir.⁽¹²⁸⁾

Görülüyor ki, Malebranche Okkazyonalizm'inin dayandığı her şeyin gerçek sebebinin Tanrı olduğu şeklindeki temel fikir, ahlâkî vazifelerimizin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesinde de hâkim fikir olma özelliğini korumaktadır. Ne var ki o, Tanrı'ya karşı vazifelerimizi yakından tanıyabilmek için, sâdece ruhun Tanrı ile birliğine inanmış olmanın yetmeyeceğine; buna karşılık, ruhun bedenle birleşmesi kanunlarının iyice incelenmesi gerektiğine inanır. Çünkü ona göre, biz, Tanrı ile cisim arasında öyle bir yerde bulunuyoruz ki, ruhun Tanrı ile olan birliği azaldıkça ve zayıfladıkça, bedene olan bağımlılığı artar ve güçlenir; tersine, Tanrı ile olan birliği arttıkça ise, bedene olan bağımlılığı azalır. İnsan, Tanrı ile olan birliğinin artması oranında da derûnî hakîkate daha iyi kulak verme imkânı bulur.⁽¹²⁹⁾

(126) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 149.

(127) Malebranche, aynı eser, s. 150.

(128) Malebranche, aynı eser, s. 155-156.

(129) Malebranche, aynı eser, s. 163.

Bunun sonucu olarak insan, kendisine sâhip olanlar arasında mükemmel dostluklar kuran «üniversel akıl»a, diğer bir ifâde ile, «ilâhî hikmet»e iştirak eder.⁽¹³⁰⁾ İnsanın bu şekilde ilâhî hikmetle birleşmesi, onun ahlâkî bakımından yetkinleşmesi için de zorunludur.⁽¹³¹⁾

Malebranche'a göre, Tanrı'ya karşı vazifelerimizin kavranması ve gerçekleştirilmesinde, insanın bir diğer vazgeçilmez desteğe daha ihtiyacı vardır : Bu da Tanrı'ya karşı duyulan aşk ve sevgidir. Çünkü insan, bir iyiliğe, ancak O'nun aşkı ve sevgisiyle yönelebilir. İnsanın sevgisi hiçbir şekilde yaratıklarla sınırlı kalmaz. O'nun sevgisinin asıl konusu ve hedefi Tanrı'dır. Bu sebeple de O'na doğru yönelmelidir. Onun yöneleceği iyilik, bir tâne «Hakîkî Sebep» olduğuna göre, birçok değil; ancak «bir» dir. Çünkü gerçek anlamda sevilmeye lâayık bir tek varlık vardır, o da Tanrı'dır. Zira insanları yaratan, mutlu olmalarını arzu eden, aralıksız olarak onlara «iyilik sevgisi» veren O'dur.⁽¹³²⁾ Diğer bir ifâde ile, insanda yetkinleşme ve mutlu olma arzu ve aşkı, Tanrı'nın onda yerleştirdiği tabii bir hareket şeklinde mevcuttur. İşte Tanrı, insanı, «mutluluk aşkı» ile onu yegâne mutlu kılabilen olan «kudret»ine, «yetkinlik aşkı» ile de onu yegâne yetkinliğe ulaştırabilecek olan «hikmet»ine birleştirir.⁽¹³³⁾ Öyleyse, filozofumuzun inancına göre, Tanrı'ya karşı vazifelerin yerine getirilmesi açısından, sâdece mutluluğu arzulamak yeterli değildir. Bu mutluluğa ulaşmak ve lâayık olmak üzere gerekli çabayı harcamak, insana düşen bir görevdir. Bu sebeple insan, temel fazilet olan «değişmez düzen sevgisi»ni, Tanrı ile birleşme aşkı yönünde geliştirmeli ve Tanrı ile birleşmeyi hedef edinmelidir. Mutluluk ve yetkinliğe ancak bu yolla ulaşılabilir.⁽¹³⁴⁾

Malebranche'ın bu fikirlerinden şu sonuç çıkarılabilir : İnsan, Tanrı'nın kudretinden aldığı destekle, ilâhî hikmet (bilgelik)e ulaşabilir; tabiatında mevcut «düzen sevgisi»ni geliştirmek ve bunu ilâhî aşkla birleştirmek ve bütünleştirmek suretiyle, Tanrı'ya karşı olan vazifelerini tam anlamıyla kavrama ve gerçekleştirme imkânı elde eder. Çünkü, Tanrı'nın sıfatları üzerinde dikkatlice düşünen ve bu sıfatlarla kendi varlığı arasındaki ilişkinin mâhiyetini kavrayan insan, «değişmez düzen»e hükmeden ilâhî kanunu ve ve böylece de «iyi» ya da «kötü» nün ne olduğunu kavramış olacak, davranış ve hareketlerini de buna göre düzenleyebilecektir.

(130) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 162.

(131) Malebranche, aynı eser, s. 164.

(132) Malebranche, aynı eser, s. 167-168.

(133) Malebranche, aynı eser, s. 170.

(134) Malebranche, aynı eser, s. 171.

Görüldüğü gibi Malebranche, «iyi» ve «kötü» (husn ve kubuh) meselesinde, İslâm düşüncesinde en açık örneğini Eş'ariler'de gördüğümüz «bir şey, Allah emrettiği için iyidir, yasakladığı için kötüdür»⁽¹³⁵⁾ şeklindeki anlayışı benimsemiştir. Nitekim onun şu ifâdesi bu noktayı açıklıkla ortaya koymaktadır : «Bir bakımdan iyi, bir bakımdan kötü ameller vardır. Meselâ, Tanrı yasakladığı için nefsi ölüme atmak kötü bir amel, emrettiği vakit iyi bir ameldir. Çünkü bunlar, Tanrı buyurduğu ve yasakladığı için iyi ve kötüdürler.»⁽¹³⁶⁾

Malebranche, insanı, Tanrı'ya karşı olan vazifeleri yanında, ruh ve bedenden meydana gelen ve bir toplumda yaşayan bir varlık olması hasebiyle, hem diğer insanlara hem de bizzat kendisine karşı bir takım vazifeleri yerine getirme zorunluluğu hisseden bir varlık olarak niteler ve Tanrı'ya karşı vazifelerinin, kendisine ve diğer insanlara karşı olan vazifelerden gâyesi ve sonuçları itibarıyla farklı olduğunu belirtir. Şöyle ki : Tanrı'ya karşı olan vazifeler, rûhânîdir ve aynı zamanda zorunludurlar. Çünkü bunlar, değişmez ve zorunlu bir düzene ve kanuna bağlı bulunurlar. Toplum hayatının gerektirdiği vazifeler ise, hemen hemen bütünüyle dışa dönüktürler. Çünkü, karşılıklı olarak birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyan insanların, duygularını birbirlerine aktarmaları ancak bu yolla mümkündür. İnsanlara karşı olan vazifeler, Tanrı'ya karşı olanlardan farklı olarak irâdî (arbitraire) dirler. Bunlar, değerlerini, ancak kendilerine eşlik eden rûhânî vazifelerden alırlar.⁽¹³⁷⁾ Bununla beraber insanlar, toplum hâlinde yaşamak için yaratılmışlardır ve bu yüzden insanları, Tanrı için sevmek gerekir.⁽¹³⁸⁾

Malebranche'ı vazîfeler konusunda böyle bir ayırma sevkeden sebep, birbirinden farklı iki toplum anlayışıdır. Birincisi, varlığını, şahsî ve geçici menfaatlere dayalı olarak sürdüren, gâyesi de cismânî hayatın korunması ve düzenli şekilde sürdürülmesi olan fânî dünyâ toplumu; diğeri de «akıl» ile düzenlenmiş, imanla sürekli hâle gelmiş, gâyesi ebedî hayatta mutluluk olan gerçek iyiliklerin birliğine dayalı toplum.⁽¹³⁹⁾ İşte ona göre insanların, geçici dünyâ toplumunda, birbirlerine karşı yerine getirecekleri vazifelerin temel gâyesi, aralarındaki yardımseverlik duygusunu korumak ve geliştirmek; bu yolla da güçlü bir dostluk bağı kurmaktır.⁽¹⁴⁰⁾

Malebranche, insanların geçici toplum hayatındaki karşılıklı vazifelerinin üç genel ilkeye indirgenebileceğine inanır : İtibar, saygı ve iyilikseverlik. O, herkese değer verilmesi gerektiğini, başkalarını küçük görmenin ise

(135) A. Arslan Aydın, İslâm İnançları ve Felsefesi, Ankara, 1973, s. 273-274.

(136) Malebranche, Recherche, c. 2, s. 44.

(137) Malebranche, Traité de Morale, s. 179-180, 187.

(138) Malebranche, Conversations Chrétiennes, s. 217.

(139) Malebranche, Traité de Morale, s. 184.

(140) Malebranche, aynı eser, s. 245.

kötülüklerin en büyüğü olduğunu, yoksullara, zavallılara, günâhkârlara ve hattâ en büyük günâh işlemiş olanlara bile değer verilmesini insan için bir vazife olarak görür ve bunu da yetkinlik bakımından en aşağı seviyede bulunan bir insanın bile, gerekli dikkat ve çabayı göstermek kaydıyla, ahlâkî bakımdan üstün bir seviyeye gelebileceği şeklindeki düşüncesi⁽¹⁴¹⁾ ile temellendirmeye çalışır.

Şüphesiz ki, insanların karşılıklı vazifeleri konusunda, Malebranche'î böyle bir anlayışa sevkeden sebep, onun, felsefesinin her noktasında ağırlığını hissettiren, ilâhî lutûf ve inâyet hakkındaki kanaatidir. Çünkü ona göre insanın üstünlüğünü hiçbir şey yok edemez. En büyük günâhkârlar bile, bu lutûf ve inâyet sâyesinde melekler kadar temiz ve yüce olabilirler.⁽¹⁴²⁾

İçinde hâlen yaşadığımız gelip geçici toplum hayatı ile ilgili vazifelerimizle ebedî topluma ait vazifelerimiz arasında bir çatışma sözkonusu olursa, hangisi tercih edilecektir? Malebranche, böyle muhtemel bir soruya, şöyle bir karşılaştırma ile cevap vermektedir : Benim iki dostum var; bunlardan biri iyi bir din adamı (missionnaire), diğeri de beşerî ilimlerde derinlemesine bilgi sahibi olmuş, bütün milletlerin dilini ve tarihini bilen bir bilim adamı. Bilim adamının sahip olduğu ilmin, ebedî toplum için, faydalı olacak yerde, daha çok zararlı sonuçlara yol açtığını görüyorum. Bu durumda hangisi daha değerlidir? Bunlardan birine yardım etmem gerekse hangisini tercih etmeliyim? Şüphesiz ki bu tercih, çok kimsenin değer verdiği ve önünde eğildiği bilim adamı lehinde değil, çevrenin küçümsemediği din adamı lehinde olacaktır. Çünkü ben, tercihim, ebedî hayatla daha çok ilgili olanın yönünde kullanmak zorundayım.⁽¹⁴³⁾ Kısaca, Malebranche'a göre, bu iki hayatla ilgili vazifeler arasında bir çatışma söz konusu olduğunda, ebedî hayatla ilgili vazifelerin tercih edilmesi gerekecektir.⁽¹⁴⁴⁾

Malebranche, gelip geçici toplum hayatının zorunlu kıldığı vazifelerin başında, devlete, devletin kurum ve idarecilerine karşı yerine getirilmesi gereken vazifelerin yer aldığına inanır ve bu konudaki bütün vazifelerin, genel olarak, saygı (le respect) ve itaat (l'obéissance) gibi iki temel esasa irca edilebileceğini belirtir. Bu sebeple de toplum hayatında benimsenen örf ve âdetlere, devletin kanunlarına ve özellikle Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdâra karşı saygı ve itaatin önemi üzerinde ısrarla durur⁽¹⁴⁵⁾

(141) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 191.

(142) Malebranche, aynı eser, s. 192.

(143) Malebranche, aynı eser, s. 200.

(144) Malebranche, aynı eser, s. 201.

(145) Malebranche, aynı eser, s. 210.

Malebranche'a göre, ahlâkî vazifelerimiz içinde, insanların sahip oldukları birliğin en küçük örneği olan âile⁽¹⁴⁶⁾ içindeki fertlerin karşılıklı vazifeleri, toplum hayatının düzeni ve sürekliliği açısından oldukça önem taşır. Çünkü onun nazarında insanların karşılıklı görevlerini en iyi uygulama imkânı bulunan yer, âiledir. Bu birlik içinde, karı ile kocanın birbirlerine karşı vazifeleri bulunduğu gibi, bunların çocuklarına karşı yerine getirmek zorunda oldukları ortak vazifeleri de vardır. Bu vazifeleri şu şekilde özetleyebiliriz : Âilenin reisi durumunda bulunan erkek, karısının bütün zorunlu ihtiyaçlarını karşılamalı, ona her konuda yardımcı olmalı, özellikle sıkıntılı ve zayıf anlarında onu teselli etmeli ve destek olmalı, onu kendisi gibi sevmeli, hattâ gerekirse onu korumak için hayatını fedâ edebilmelidir. Buna karşılık kadın da kocasına Tanrı gibi itaat etmeli, ondan korkmalı, ona saygı göstermeli, sâdece ona beğenilmeyi düşünmeli, âile fertlerini onun otorite ve kararlarına bağlı olarak yönlendirmeli ki, böylece karar ve niyetleri Tanrı'nın karar ve kâdına uygunluk sağlayabilmelidir.⁽¹⁴⁷⁾ Karı ve kocanın çocuklarına karşı en önemli vazifeleri ise, onları, yaratılış gayelerine uygun olarak yetiştirmek, diğer bir deyişle onları hem dünyâ hayatına, hem de ebedî topluma, yâni âhiret hayatına hazırlamaktır. Bunu gerçekleştirmek üzere, anne ve baba, çocuklarının gerekli eğitim ve öğretimlerini sağlamalı, onlara iyi birer örnek olmalı, onları, hiçbir şekilde küçümseyecek davranışlarda bulunmamalıdır.⁽¹⁴⁸⁾

Malebranche, çocuklarına karşı görevlerini tam anlamıyla kavrayamayan bir kısım babanın, güçlerinden yararlanarak, çocuklarına sert davranmalarını, onlara gereksiz yere hakâret etmelerini, onların eğitimi açısından, son derece sakıncalı bulur ve bunların, çocukları, aydınlatmak suretiyle «değişmez düzen»i kavrayıp ona itaat edecek hâle getirmek yerine, çocuğun değişmez kanunu olarak kendi irâdelerini görmelerini tenkit eder. Bu sebeple, «baba öldükten sonra, çocuk hangi kanuna tâbi olacak?» diye soran Malebranche, buna şu cevabı verir : Bu kanun, şüphesiz ki, çocuğun kendi husûşî iradesi olacaktır. Bu durumda ise; çocuğun, değişmez bir düzeni kavraması, bu düzene alıştırılması ve boyun eğmesini sağlamak güçleşecektir.⁽¹⁴⁹⁾ Bu bakımdan anne ve baba çocuklarının doğuştan sahip oldukları eğilimleri çarpıtacak her şeyden onları uzaklaştırmalı ve korumalı, imanin öğrettiği bir takım sırlar konusunda onları bilgi sahibi kılmalı, bu yolla onları, yavaş yavaş, dinin temel gerçeklerini kavramaya yönlendirmelidirler. Bunun için, öncelikle, onların zihnî olgunluğa erişmesi sağlanmalı ve bilhassa «akıl» larını nasıl kullanacakları öğretilmelidir. Bu yönlendirme

(146) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 219.

(147) Malebranche, aynı eser, s. 221.

(148) Malebranche, aynı eser, s. 219.

(149) Malebranche, aynı eser, s. 229.

işi akılla yapılmakla beraber, imanla işe başlamakta fayda vardır. Çünkü insan, özellikle genç insanlar, hislerine ve cismânî arzularına son derece bağımlıdırlar. Bu yüzden onların, kendi varlıklarının derinliklerine hükmeden, derûnî hakikate kulak vermeleri, onu takip etmeleri ve ona danışmaları sağlanmalıdır.⁽¹⁵⁰⁾ Ayrıca onların zihinlerini, faydasız bilgilerle doldurmaktan sakınmalı ve sağlam bilgilere sahip olabilmeleri için, gerekli olan temel ilkeleri kavramalarına yardımcı olunmalı; özellikle, ruh ile bedeni birbirinden ayırt edebilmeleri için, bu iki cevherin farklı özellikleri konusunda bilgi verilmelidir.⁽¹⁵¹⁾ Bu arada onların, eğitim ve öğretimleriyle ilgili olarak, okuyacakları eserler konusunda iyi bir seçim yapabilmelerine yardımcı olunmalıdır.⁽¹⁵²⁾

Malebranche'ın ahlâk anlayışında, insanın, gerek Tanrı'ya karşı vazifelerini gerekse âile fertlerine karşı vazifelerini tam mânâsıyla yerine getirebilmesi için, öncelikle kendisine karşı olan vazifelerini kavraması ve yerine getirmesi zorunlu görülmektedir. Çünkü o, daha önce birçok defâ belirttiğimiz gibi, insanın ahlâkî bakımdan yetkinleşmesi ve dolayısıyla mutlu olmasının, ancak, temel ahlâkî fazilet olan «değişmez düzen sevgisi» oranında gerçekleşebileceğine inanıyor ve bunu gerçekleştirmenin de insanın ilk ve temel vazifesi olduğunu kabul ediyordu. Diğer bir deyişle, onun nazarında insan, kendi yetkinlik ve mutluluğunu sağlamak üzere gerekli çabayı göstermek zorundadır. O, «yetkinlik»ten, «değişmez düzen» ile irade arasındaki uygunluğu; «mutluluk»tan da, kendisi için sâdece «en yüksek iyi»ye sâhip olmayı hedef ve gâye edinmiş bir ruhu tatmin edebilecek «gerçek haz»lardan faydalanmayı anlamaktadır. Çünkü o, her şeyden çok «düzen»i seven, dolayısıyla, iradesiyle «düzen» arasında uygunluk sağlamak suretiyle, yetkinleşen insanın, faziletli olacağına ve gerekli vazifelerini yerine getireceğine; mevcut zevklerini «düzen»e fedâ edebileceği için de gerçek hazlara, kısaca mutluluğa erişebileceğine inanmaktadır. Bu sebeple o, insan için, mutluluğu aramayı sadece bir fazilet değil, aynı zamanda bir zorunluluk olarak kabul etmektedir. Üstelik, onun inancına göre, mutluluğu istemek ve arzu etmek, sırf insanın kendisine bağlı bir durum da değildir. Diğer bir söyleyişle insanın kendi kendisini sevmemesi ve mutluluğunu istememesi elinde değildir. Ne var ki, insanın kendisine karşı hissettiği sevgisinin, yâni «öz-sevgi»sinin kontrol altına alınması, daha açık bir ifâde ile, ilâhî ve değişmez kanuna uygun hâle getirilmesi de gerekmektedir. Bunun da yolu, imanla canlandırılmış ve desteklenmiş bir öz-sevgi hareketi ile mevcut ve geçici zevklerden, ebedî ve gelecekteki ger-

(150) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 223.

(151) Malebranche, aynı eser, s. 224.

(152) Malebranche, aynı eser, s. 228.

çek haz ve mutluluk uğruna, fedakârlık etmektir. Bu noktada, Tanrı'nın bizde sürekli olarak «genel iyi»ye doğru hâsıl ettiği hareket, bunun gerçekleştirilmesinde, insanın sâhip olduğu en büyük güç ve destektir.⁽¹⁵³⁾

Sonuç olarak denebilir ki, Malebranche nazarında, bütün vazifelerimizin, gerek ferdî hayatımızın gerekse âile ve toplum hayatımızın düzenli yürümesini sağlamadaki görünürdeki rollerinin ötesinde, temel birer gâyesi ve hedefi vardır : Bu da, insanın, ebedî, yâni âhîret hayatındaki gerçek mutluluğa ulaşmasını temin etmektir. Bu sebeple, her çeşit vazifemizi, «değişmez düzen»le, daha doğrusu ilâhî irade ile uygunluğunu dikkate alarak yerine getirmek gerekir.

III — Sonuç

Malebranche'ın düşünce sisteminde ahlâk meselesinin yeri ve önemi konusunda, buraya kadar ele aldığımız fikirlerinden hareketle ,şu tesbitlere ulaşmak mümkündür :

Malebranche ahlâkının temel gâyesi, her türlü kötülüğün sebebi olarak gördüğü, ruhun bedene olan bağımlılığını azaltmak suretiyle, Tanrı ile olan birliğini artırmaktır. Gerekli çabayı göstermek suretiyle O'nunla birleşmemiz; dolayısıyla O'nun varlığındaki «yetkinlik ilişkileri»ni, daha açık bir deyişle, irademizin değişmez kâidesi ve bütün faziletlerin temeli olan «değişmez düzeni» kavramamız mümkündür. Her türlü davranışımızı ve hareketimizi düzenlemesi gereken, bu düzene duyacağımız sevgi ve aşktır. İrâde, esas itibarıyla, Tanrı'nın bizde «genel iyi»ye doğru hâsıl ettiği bir eğilim ve hareket olduğu için; Tanrı'da mevcut vetkinlik ilişkilerinin kavranması duygularımızı, irâdemizi ve aşkımızı, kısaca, her türlü ahlâkî tavrimizi düzenleme imkânı verir. Eğer insan, kendini, üzerine düşen vazifelerini yerine getirmek suretiyle, bu «düzen»e uygun hâle getirirse, yetkinleşecek; dolayısıyla «ahlâkî olanı» gerçekleştirecektir. Daha doğrusu insan, kendi dikkat ve hür çabasıyla, yetkinleşme yoluna girecek; ilâhî aksiyon ve inâyetin desteğiyle ahlâkî hedefine ulaşacak ve bu yolla ebedî mutluluğa da hak kazanacaktır. Esâsen onun ahlâkında vazifelerimizi faziletli kılan şey de, onların bu ebedî mutluluğu nihâî hedef ve gâye edinmiş olmalarıdır. Bu sebeple onun ahlâkı, Kartezyen ekol içinde, ahlâkın dine ayrılmaz bağlarla bağlı bulunduğunu göstermek isteyen en açık teşebbüstür.

Malebranche, düşünce sisteminin bütününde olduğu gibi, ahlâk meselesinde de Descartes'çı metodun kurallarını, bilhassa açıklık-seçiklik ilkesini hareket noktası olarak kabul etmekle birlikte; bu ilkeleri, dînî ve ahlâkî

(153) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 262-263.

bir muhtevâ ile doldurmak, onları pratik hayata aktarmak istemiştir. O, insanın, bu ilkelerle, fikirlerini olduğu kadar tutum ve davranışlarını, hüküm ve kanaatlerini olduğu kadar kararlarını da düzenleyebileceğine inanmış; açık-seçik fikirlerin araştırılmasını, ilmin olduğu kadar, «ahlâkîlik»in de ilkesi olarak kabul etmiştir. Bu fikirlere ulaşmak için ise, Descartes gibi, metodik bir şüpheyi uygulamak gerektiğini; peşin ve acele hüküm vermekten sakınmak için, hükmün belli bir süre askıya alınmasını ve bu sâyede «ahlâkî olanı» kavrama ve gayri-ahlâkî tutum ve davranışlardan kaçınmanın mümkün olabileceğini düşünmüştür. Çünkü onun nazarında açık ve seçik olana ulaşmak, bir anlamda Tanrı'nın gördüğü gibi görmek, düşündüğü gibi düşünmektir. Bu bakımdan Malebranche, özellikle bu noktada, Descartes'tan kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Descartes felsefesi, her ne kadar, dini ilgilendiren bir takım tezler ihtiva ediyorsa da, V. Delbos'un da işaret ettiği gibi,⁽¹⁵⁴⁾ onun felsefesinin hiçbir zaman dînî sâiklerin tesiriyle ortaya çıktığı ve geliştiği söylenemez. O, bir takım dînî gerçekler kabul etmekle beraber, sonsuz ve anlaşılmaz bir ilâhî irâde fikrinden hareketle, dîni, ilmin ve felsefenin dışında tutmak ister. Buna gerekçe olarak da Tanrı'nın kararlarının sebebinin ancak kendisinin bilebileceğini, bizim zihnimize Tanrı'ninki arasında ortak bir noktanın bulunmayışını gösterir.⁽¹⁵⁵⁾ Oysa Malebranche, insanın sınırlı-sonlu zihni ile Tanrı'nın sonsuz-sınırsız zihninin, insanın gerekli dikkat ve çabayı göstermesi kaydı ile, aynı konuyu paylaşabileceklerine inanmış ve bu yolla da Kartezyen düşünce ile din arasında bir bağlantı kurmak suretiyle, ahlâkî değerleri değişmez ve şaşmaz esaslara dayandırmak istemiştir.

Malebranche'ın ahlâkında, Okkazyonalizm'inin esası olan her şeyin gerçek sebebinin Tanrı olduğu şeklindeki düşüncesinden kaynaklanan, yâni dînî motiflerle belirlenmiş bir çeşit mekanizm kendini gösterir. Ne var ki bu mekanizm, üstâdı Descartes'ta zihni ve metafizik bir karaktere sâhip iken; Malebranche'da bu mekanizmi belirleyen, düzenleyen ona hükmeden ve yön veren bizzat Tanrı'dır. Bu sebeple, Malebranche her ne kadar insanın belli konularda karar verme durumunda iken, konu hakkında açık ve seçik bir fikre ulaşıncaya kadar, hükmünü askıya alabilme hürriyetinden bahsediyorsa da, onun anlayışında, insan hürriyetinin son derece dar bir alana hapsedildiğini ve büyük ölçüde güçlükler içinde olduğunu söylemek gerekir. Öyle bir sınırlandırma söz konusu ki, insanın iradesi, Tanrı tarafından «genel iyi» ye doğru yönlendirilmiş ve Tanrı'dan başka da kendisine tesir

(154) V. Delbos, La Philosophie Française, Librairie Plon, 12. baskı, Paris, 1919, s. 93.

(155) E. Boutroux, La Philosophie Allemande, s. 52.

edebilecek bir kuvvet yoktur. Bu durumda insana düşen, ilâhî tesir ve aksiyondan yüz çevirmemek, onun yönünü değiştirmemek ve gücünü azaltmamak; ilâhî aksiyonun tesirini artırmak üzere gerekli rasyonel çabayı göstermektir.

Malebranche'da ahlâkı rasyonel bir temele oturtma çabası görülmekle birlikte, bu, onun dinden bağımsız bir ahlâkın mümkün olabileceği düşüncesinde olduğunu göstermez. Çünkü onun nazarında akıl, sâdece ahlâkın değil, dinin de dayandığı ilâhî hüvviyete sâhip bir ilkedir. Onun kabul ettiği akıl, «üniversal akıl»ın aralıksız şekilde bizde var olan tesiri, bir içe doğuş ve bir ilhâm, ilâhî rûrun bizde yayılması ve parlaması anlamında bir akıldır. Böylece o, insanın dînî tecrübesi ile ahlâkî tecrübesinin iç içe olduğunu ve bu iki tecrübenin birbirinden ayrı düşünülemediğini göstermek istemiştir.

Malebranche'ın, ahlâk meselesinde Kartezyen ekolün diğer iki önemli filozofu Spinoza (1632-1677) ve Leibniz (1646-1716)'den de oldukça farklı düşündüğü açıktır. Nitekim onunla Spinoza arasında, özellikle «ahlâkî hürriyet» konusunda bir benzerlik var gibi görünüyorsa da, gerçekte durum böyle değildir. Çünkü Spinoza'da insanın cüz'î iradesi bütünüyle inkâr edilmiş olduğu halde; Malebranche, alanı dar bile olsa, cüz'î iradeyi kabul etmekte ve yine, Spinoza panteizminin aksine, şahsî ve tabiatı aşkın bir Tanrı'ya kesinlikle inanmaktadır. Aynı şekilde Leibniz, Tanrı sevgisi ve düşüncesini ahlâkın doruk noktası olarak kabul etmekle beraber, ahlâkı, Malebranche'da olduğu gibi dine değil, felsefeden çıkarılmış bir takım prensiplere irca etmek ister. Çünkü Leibniz, ahlâk kurallarının Tanrı iradesine bağlı olduğu, bu bakımdan da insanların sırf kendi güç ve gayretleriyle fazileti gerçekleştiremeyecekleri şeklindeki bir anlayışa karşıdır.⁽¹⁵⁶⁾ Halbuki Malebranche, faziletin gerçekleştirilmesinde, insanın kendisine düşen vazifelerini yerine getirmek üzere gerekli çabayı göstermesini zorunlu kabul etmekle birlikte, yeterli saymaz ve bu noktada ilâhî inâyetin desteğine de ihtiyaç bulunduğuna inanır.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki; bütün eserlerinde hakîkatı araştırmayı kendisine hedef edinen ve bu konuda «Hakîkatın Araştırılması» (De la Recherche de la Vérité) adıyla müstakil bir eser yazarak kurallar koyan Malebranche'ın, —içinde yetiştiği Saint Augustinus geleneğine bağlı Oratoire Tarikatı'nın genel dînî havasının ve icra ettiği papazlık mesleğinin tesiriyle olsa gerektir— Hıristiyanlık dışındaki dinler karşısında, objektif ölçüler içerisinde kaldığı söylenemez. Nitekim onun, «günah»ın alt üst et-

(156) H. Joly, Malebranche'ın «Traité de Morale» adlı eserine yazdığı giriş, s. XIV-XV.

tiği düzeni, yeniden kurabilecek din olarak Hıristiyanlığı görmesi,⁽¹⁵⁷⁾ Hıristiyanlıktan başka gerçek bir din bulunmadığını⁽¹⁵⁸⁾ ve onun dışındaki her dinin bir inançsızlık ifadesi olduğunu söylemesi;⁽¹⁵⁹⁾ özellikle İslâm dini hakkında «Muhammed'in Kanunu»⁽¹⁶⁰⁾ ya da «Türklerin Dini» (La Religion des Turcs) gibi küçümseyici ifâdeler kullanması ve İslâmın cennetle ilgili vaatlerini de cismânî zevk ve arzuları tahrik ve teşvik edici unsurlar olarak değerlendirmesi⁽¹⁶¹⁾ bu duygusallığın açık birer örneğini teşkil ederler.

Sonuç olarak, Malebranche'in ahlâkı üzerinde bir hükme varılmak istenirse denebilir ki, doktrinin diğer kısımlarında olduğu gibi ahlâkında da Hıristiyanlık ile rasyonalizm arasında bir dengeleme çabası hâkimdir. Nitekim onun ahlâk düşüncesinin her noktasında, akıl ile Hıristiyanlığın, karşılıklı olarak, birbirlerini desteklemek, aynı sonuçları doğrulamak ve hattâ hazırlamak üzere yardıma çağırdığını açıkça görmek mümkündür. Ne var ki Malebranche, doktrinin her yerinde kendisini hem bir ilâhiyatçı hem de filozof olarak gösterirken; imanla akli, Hıristiyanlıkla Kartezyen düşüncüyü birleştirmek ve bütünleştirmek isterken; onun ilâhiyatçı yönünün ve dîni endişesinin daha ağırlıklı olduğunu, ahlâkında da bu ağırlığın hâkim olduğunu söylemek gerekir. Bununla beraber, o, her meseleyi olduğu gibi, ahlâk meselesini de sâmiyet ve açıkyüreklilikle ele almış ve araştırmıştır. Onun ahlâk anlayışının en orijinal yanlarından biri, belki de bir takım soyut ilke ve kavramların gücünü zayıflatmadan, onları çekici ve duygulanırcı bir güzellik ve zarıflıkla örtmeye çalışması, onların içini de güçlü bir dîni ve ahlâki duygu ile doldurmak üzere gösterdiği çabadır. Bu sebeple Malebranche'in ahlâk doktrini, sırf nazari bir takım fikir ve kurallarla yetinmek yerine, bütün melekeleriyle hareket eden, hâikat olarak gördüğü sürece, her fiil ve davranışta mutluluk izleri bulabilen bir ruhun eseri olarak ortaya çıkar.

(157) Malebranche, *Conversations Chrétiennes*, s. 181.

(158) Malebranche, aynı eser, s. 137-156.

(159) Malebranche, *Traité de Morale*, s. 182.

(160) Malebranche, *Conversations Chrétiennes*, s. 126.

(161) Malebranche, aynı eser, s. 166-167.

KAYNAKLAR

- Akarsu, Bedi** : Ahlâk Öğretileri I (Mutluluk Ahlâkı), İstanbul, 1970.
- Aydın, Ali Arslan** : İslâm İnançları ve Felsefesi, Ankara, 1973.
- Aydın, Mehmet** : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977-1978 Ders Yılı III. Sınıf Ahlâk Notları.
- Bouillier, F.** : Histoire de la Philosophie Cartésienne, 3. baskı, Ch. Delagrave et Cie, Librairies-Éditeurs, Paris, 1868.
- Boutroux, Emile** : Études d'Histore de la Philosophie, 5. baskı, F. Alcan, Paris, 1925.
- : La Philosophie Allemande au XVIIè siècle, J. Vrin, Paris, 1948.
- Delbos, Victor** : Étude de la Philosophie de Malebranche, Librairie Bloud-Gay, Paris, 1924.
- : La Philosophie Française, Librairie Plon, 12. baskı, Paris, 1919.
- Descartes, René** : Discours de la Méthode, suivi des Méditations, présentation et annotation par François MISRACHI, Union Générale d'Éditions, Paris, 1973.
- : Felsefenin İlkeleri, Çeviren : M. Karasan, 3. baskı, İstanbul, 1963.
- Gouhier, Henri** : La Philosophie de Malebranche et son Expérience Religieuse, J. Vrin, Paris, 1926.
- Joly, Henri** : Malebranche'in «Traité de Morale, J. Vrin, Paris, 1939» adlı eserine yazdığı giriş (Introduction).
- Karasan, Mehmet** : Descartes'tan «Ahlâk Üzerine Mektuplar, 3. baskı, İstanbul, 1966» adıyla yaptığı çeviriye yazdığı Birkaç Söz.
- Laberthonnière** : Descartes Üzerine Tetkikler, çeviren : M. Karasan, 2. baskı, Ankara, 1977.
- Malebranche, Nicolas** : De la Recherche de la Vérité, Introduction et texte établi par Geneviève Lewis, J. Vrin, Paris, 1945, c. I-III.
- : Conversations Chrétiennes, dans Lesquelles on Justifie la Vérité de la Religion et de la Morale de Jésus-Christ, édition critique avec une introduction et des notes par L. Bridet, Librairie Garnier Frères, Paris, 1929.
- : Entretiens sur la Métaphysique et sur la Religion, suivis d'Extraits des Entretiens sur la Mort, par Paul Fontana, A. Colin, Paris, 1922.
- : Méditations Chrétiennes, avec une introduction et des notes par Henri Gouhier, éditions Mouton, Paris, 1928.
- : Méditations pour se disposer à l'Humilité et à la Pénitence, J. Vrin, Paris, 1944.
- : Traité de Morale, par Henri Joly, J. Vrin, Paris, 1939.
- Weber, Alfred** : Felsefe Tarihi, çeviren : H. Vehbi Eralp, 2. baskı, İstanbul, 1949.